

[ריח] סדר חובת ליל שמורים. דין מצות ההגדה וקריאתה ושתיית ד' כוסות וסדר הסיבתו ואכילת מצה ומרור ושאר ירקות וקריאת ההלל וכל הסדר לב' לילות הראשונים בין לעצמו בין לאחרים:

כוס הראשון מוגזן כוס של יין ואומרים עליו קידוש היום וזה סדרו של קידוש. מברך תחלה בורא פרי הגפן ואחר כך מברך אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו וכו' ושהחיינו. שכן שנינו דברים עבין בית שמאי ובית הלל בסעודה בית שמאי אומ' מברך על היום ואחר כך מברך על היין שהיום גורם אל היין שיבא וכבר קידש היום ועדיין היין לא בא. ובית הלל אומ' מברך על היין ואח"כ מברך על היום שהיין גורם לקרועה שתיאמר דבר אחר תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. וקיימא לן דהלכה כבית הלל. ואל תתמה על מה שאין אנו מברכין שעשה נסים בלילי הפסח שהרי מסדר ותולך בסוף ההגדה למי שעשה לנו ולאבותינו את כל האותות והמופתים והנסים האלו כן כתב רבינו שלמה זצ"ל. ואם חל ליל שמורים בלילי שבת מתחיל ויכולו השמים כסדר לילי שבת ומברך בורא פרי הגפן ואומר אשר בחר בנו וכולל של שבת עם קידוש היום וחזתם מקדש השבת וישראל והומנים. ואע"ג דק"ל דאין חותמין בשתיים הא איתמר עלה בגמרא חוץ מו. ואחר כך מברך שהחיינו. ואם חל ליל שמורים במוצאי שבת מברך יקנה"ז סימן. יין. קידוש מו. והכלה. זמן. דהכי איתוקבא בפרק ערבי פסחים. מאי הוה עלה אביי אמר יקנה"ז רבא אמר יקנה"ז והלכתא כרבא יין קידוש מברך כשאר ימים נר כסדר מוצאי שבת הברכה המברך בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לגוים בין יום השביעי (הגדול והקדוש) לששת ימי המעשה ובין קדושת שבת לקדושת יום טוב הברכה ואת יום השביעי הגדול והקדוש מששת ימי המעשה הברכה וקדשת וחזתם [בא"י] המברך בין קודש לקודש והכי איתוקבא בפרק קמא דהולין בסופו. ומה שאומרים ובין קדושת שבת לקדושת יום טוב ואת יום השביעי הגדול והקדוש מששת ימי המעשה הברכה וקדשת וחזתם [בא"י] המברך בין קודש לקודש ונראה לי שהוא עיקר כי מצינו הבשמים שאנו מברכין במוצאי שבת מפני נשמה יתירה שנאברה ממנו ונפשו של אדם דקה שכן דרשו רבותינו ז"ל שבת וינפש כיון ששבת ווי אברה נפש וזהו בחול אבל עתה מפני שמחת יום טוב אינו מרגיש באיבוד נפשו. ובמוצאי יו"ט לחול אין מברכין על הבשמים לפי שאין נפש יתירה ביום טוב. ובשם הרב ר' יאיר בן הרב ר' מאיר זצ"ל מצינו יום טוב שחל להיות במוצאי שבת מברך יקנה"ז ויש שמצריכין בשמים ובשם רבינו גרשום זצ"ל שמעתי שמצריך בשמים כשחל יום טוב במוצאי שבת ואע"ג דבגמרא שלנו אינו מצריך בשמים מיהו בירושלמי אמר יום טוב שחל להיות אחר השבת [מברך] יקנה"ז ובכל מקום שיש נר יש בשמים ויש שאין מברכין על הבשמים ביום טוב שחל להיות אחר השבת ומעמם שמא יקטום ולא נהירא דהא אמרין ביום טוב קוטמו ומריח בו אלמא לא היישינן אם יקטום עכ"ל. ושמא המפרשים נזירה שמא יקטום מפרשים שמא יקטום המחובר ולפי טעמו של רבינו יצחק בר' יהודה זצ"ל שמצריך בשמים במוצאי שבת מפני שמסרית אור של גיהנם ששבת כל היום ולא הסרית ובמוצאי שבת מתחיל ומסרית א"כ במוצאי שבת ליום טוב אין מצריך בשמים שגם יום טוב שובת אור של גיהנם ואינו מסרית ואם תאמר א"כ נברך על הבשמים במוצאי יום טוב יש לומר כיון שאין מברכין על האור אין מברכין על הבשמים הואיל והבשמים מחמת האור הן באין תדע שהרי במוצאי יום הכיפורים נהגו לברך על הבשמים כמו שמברכין על האור וכן תירץ אחי ר' בנימין נר"י: וצריכין לשנות כל ארבעה כוסות בהסיבה דאיתמר מצה צריכה הסיבה מרור אינו צריך הסיבה יין צריך הסיבה אמרי לה תרי כסי קמאי בעי הסיבה דההוא שעתא הוויא לה הירות בתראי לא בעי הסיבה מאי דההוא הוה ואמרי לה תרי כסי קמאי לא בעי הסיבה דאכתי עבדים קאמרי בתראי בעי הסיבה

הסיבה דהוה ליה חירות והשתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי כולוה בעי הסיבה ואין הסיבה אלא הסיבת שמאל אבל הסיבת ימין אינה חשובה הסיבה וכן פרקין לאו שמיה הסיבה ויש בהן סכנה שמא יקדים קנה לושט ופתרון פרקין יש מפרשין אותו שוכב על מתניו ופניו למעלה ודייקי בר קרל ששוכב על עורפו. ויש מפרשים ששוכב על פניו ומתניו למעלה ודייקי בר קידה* ואחרי ר' בנימין נר"ו כתב דהאי דאמרינן שמא יקדים קנה לושט אהסיבת ימין [נמין] קאי ולא אפרקין [בלחוד וכן פ' רבינו שלמה זצ"ל] והכי משמע בנמרא דתני לי' בטר הסיבת ימין והטעם לפי שדרך ההסיבה לחסב על גבי המטות המוצעות על גבי קרקע אצל השלחן ומטין ושוכבין על צדו ולפיכך הסיבת שמאל הוא עיקר ההסיבה שידו הימנית הקרובה לפה הוא למעלה ואפשר לו להוליכה לו על השולחן ולהביאה בפיו בלא סכנה אבל אם היה מסיב בצד ימין כיון שידו הימנית מלמטה שהוא שוכב ומסיב עליה אי אפשר לו להביאה לפיו ולהוליכה על השולחן אלא אם כן זוקף את עצמו ועוקם את הראש ושמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה. ומכאן יש להוכיח שהאימר שאינו שולט בידו הימנית או מי שהותה ידו הימנית גדומה או שהי' בהן מומין ואי אפשר לו להביאה לפיו שידו השמאלית החשובה ימין שלו שהוא צריך להסב מצד ימין של כל אדם שהיא חשובה שמאל שלו שהרי איפשר לו להביאה אל פיו: ואחד אנשים ואחד נשים צריכין הסיבה ואשה אצל בעלה אינה צריכה הסיבה ואם היא אשה חשובה צריכה הסיבה בן אצל אביו צריך הסיבה תלמיד אצל רבו המלמדו תורה אינו צריך הסיבה ואם מלמדו אומנות צריך הסיבה וכן השמש צריך הסיבה. ואם נמלו ידיהן קודם קידוש אין קידוש מפקסין לנמילת ידיהם כאשר הקדמתי למעלה בערנות שבת הלכה ע' ואם לא נמלו ידיהן קודם קידוש נוסלין ידיהן ומכרכין על נמילת ידיהם שהרי צריך לו לסבל בירקות והקשה רבינו ישעיה זצ"ל על זה דהא קיימא לן הגוסל ידיו לפירות אינו אלא מגסי הרוח ותירץ לפי שצריך לסבול במשקן לפיכך צריך נמילת ידיהם דאמר ר' אליעזר אמר ר' אושעיא כל שמיבולו במשקן צריך נמילת ידיהם מאי מעמא חכמים גזרו טומאה על הידים להיות שניות ומכמאין את המשקן להיות היתלה שהמשקה הוא עלול לקבל טומאה שהרי הוא מבשיר את אחרים לקבל טומאה על כן אנו נוסלין ידנו במיבול ראשון: מביאין (סל) [כלי] או קערה ובתוכו שלש או שנים מצות הן נקראים שמורים לפי שצריכין שימור לשם מצה משעת קצירה כמו שפירשנו למעלה. וירקות כגון כרפס הוא אפייה או צורפולייא או פיטרוסינדלו או גרגר או (של) [כל] מין ירק שדרכו להיחלל חי ומבושל שהן ראויין למיבול ראשון ועוד יש שם מין שני של ירק שדרכו למיבול שני כדתנן אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת בעולשין בתמכה בחרחבינה ובמרור ויוצאין בקלח שלהן בין לחין בין יבישין אבל בעלין שלהם אין יוצאין אלא בלחין אבל לא ביבישין פ' רבינו שלמה זצ"ל חזרת למונה עולשין קריספניינו תמכה מרובייה בחרחבינה סיב הנכרך מביה הדקל ודיליא מרור אמירפוייל ואחרי ר' בנימין פירש עולשין מפרש בנמרא הינדיבי והוא כעין מרור וערת הנקרא אסכרולא ושמה בלשון יון ובלע"ז גרמסקא אינדיביאה ובלשון ישמעאל הינדבי. ועוד יש שם שני תבשילין ואפי' סילקא ואראז ואפי' דג וביצה שעלין ופי' רבינו שלמה ביצה שמעורה כמו בתבשיל שאם תאמר ביצה אחרת מאי אפי' ועוד יש שם חרוסת אייגרום בלע"ז שהיא עשויה ממיני ירקות כתושין ופרחי אילן ותבלין. וצריך לקהוייה [במיני קהוי] כגון תפוחים מוצצים] וכן לתפוח על שם תחת התפוח עוררתין וצריך לטומכה על שם הטיפט ויש משימין בה מעט חומר או גריית לבנה זכר לטיפט. ועוד יש שם תבלין זכר לתבן כגון קנמן ושכולת נרד ועוד יש שם שני מיני בשר אפי' ממין אחד כגון האחד צלי ואחד מבושל אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה ועוד יש שם קלייות ואגוזים ומיני מגדים ופירות לשלל בהן את התינוקות כדי להפיג שינה מעליהן כדי שיראו השינוי וישאלו ועוד יש שם לפי סידורו של רב עמרם גאון זצ"ל דג וכיפה ביצה משום זיו ודג משום לויתן. נוטל הבקי (פרדס) [הכרפס] או שאר מיני ירקות שהן למיבול ראשון ומברך בורא פרי האדמה ומטביל בחרוסת ומשקעו שם יפה [יפה] ואוכלין אותו בלא הסיבה ופי' רבינו ישעיה זצ"ל ירק זה אינו בא לחובה אלא לפסור את המרור מברכת בורא פרי האדמה במיבול שני שהרי אנו צריכין בשני מיבולין כדי לעשות שינוי ספני התינוקות כדי שיכינו וישאלו. במיבול שני מברך על אכילת מרור בלבד ואם אין לו שני מיני ירק אלא מרור בלבד הרי הוא מברך עליו במיבול ראשון בורא פרי האדמה וצ"ע

* כותב כמו הקידם שפניו כלפי קרקע ופי' מתקדק בן קרל נראה לפרש כמו כן ששוכב על פניו ומתניו למעלה. כ"ה נכחית רבתי.

ועל אכילת מרור ובטיבול שני אוכל ממנו בלא ברכה כרב חסדא דאמר לאחר שמילא כריסו ממנו תוור ומברך וכתב ר' אביגדור נר"ו לר' בנימין אחי נר"ו בשם רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל כי יש לברך בורא נפשות רבות לאחר טיבול ראשון אם אוכל מן הירק כוית ושעמא משום דסבירא ליה דאין טיבול ראשון פוסל טיבול שני מברכת בורא פרי האדמה (וכתיבתו) [וסברתו] כתובה לפנינו. אחר טיבול ראשון נוסל הבקי אחר מן המצות הנקראת שמורים ובוצע אותה לשנים ומניח חצי בקערה עם השלימות וחצייה כורך אותה בקצת המפה [וכתב בעל] עשרת הדברות על שם צורות בשמלותם על שכמם ומניחה עד לאחר סעודתו לאוכלה על השובע זכר לפסח דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו והיא הנקראת אפיקומן. מוזגין כוס שני ונוטל כל אחד ואחד כוסו בימינו והקערה או הסל בשמאלו שבהם כל הדברים הראויין להיות שם כמו שהזכרנו למעלה ומגביהין את הקערה ואומרים פה אחד בהלל ובשיר [ובנחת] הא לחמא עניא כו' שכן מצינו באבותינו במצרים שאמרו שירה והלל על אכילת מצה שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש תג [נשמחת לבב וכו'] והקוראין את ההגדה צריכין שיהו שלשה לפי מה שמצינו במדרש שומר טוב כדי שיאמר האחד לחבירו הודו לה' כי טוב והרב ר' אביגדור כהן צדק נר"ו השיב דלא סמכין על דברי השומר טוב היכא דלא איפשר וכבר כתבתי לשוני למעלה בערוגת ראש חדש הלכה קע"ד. ומה שמגביהין הקערה כדי שיראו התינוקות את השינוי וישאלו לפי שמצוה לפתוח להם פתח לשאלה כדכתיב והגדת לבנך ביום ההוא לאמר וכו' ובכל לשון ובכל ענין ששואל ואומר מה זה נפטרין מלומר מה נשתנה כדאמר' התם אביו הוה יתיב קמיה [דרבא] [דרבה] הוא דקא מגביה פתורא אמר להן מה אכלין דקא מעקריותו פתורא אמר ליה פתורין מממר מה נשתנה. באגדה מנין כשקוראין באגדה נוסל כל אחד ואחד כוסו בידו לפי מה שמצינו באגדה מנין שאין אומרים שירה אלא על היין שנאמר ותאמר אליהם הגפן החולתית את תירושי המשמח אלהים ואנשים אם אנשים משמח דשתו ליה אלהים במה משמח הוי אומר בשירה :

הא לחמא עניא. למה נקראת מצה לחם עוני כדהניא לחם עוני שעונין עליו דברים פי' קריאת ההגדה והלל על אכילתו. ד"א מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה פי' שבוצעין המוציא בפרוסה כאשר נפרש לפנינו ד"א מה עני הוא מסיק [את התנור או את הכירה] ואשהו אופה אף כאן הוא מסיק ואשהו אופה פי' דרך העני שאין לו [לעני שפחות ועבדים] לעבדו להיות הוא בעצמו מסיק ואשהו אופה אף כאן הוא מסיק ואשהו אופה אפי' העשיר שלא יבא לידי הימין עד כאן לשון הברייתא ויש מפרשין למה נקרא לחם עוני לפי שאין לשין אותו אלא כשיעור קרבן עני דהיינו עומר שהיא עשירית האיפה הבאה בדלי דלות כמפורש בפרשת ויקרא בקרבן עולה ויורד לענין שבועת בטוי: כל דכפין יתיה ויכול. רבינו ישעיה זצ"ל מפרש לפי שחובת כל אדם לוכל מצה בליל ראשון של פסח [כמו שכתוב בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה] על כן מומנין את מי שאין לו [מצה].* וכי כל אדם פותח פתחו בלילי פסח ואומר כל מי שרעב יבא ויאכל עמי אתמהא אלא כך אנו אומרים כל אדם ירעיב עצמו בערב הפסח מחמת שעות ולמעלה כדי שיהא לאכול מצה מהא דרבא הוה שתי חמרא טובא במעלי יומא דפיסחא כי היכי דגריד ליביה: כל דצריך ייתי ויפסח. רבינו ישעיה זצ"ל כתב דלא גרסי' ליה [לפי] שאין לנו פסח עתה ואפי' אם היה לנו פסח עתה לא היינו מומנין אותם שאין הפסח נאכל אלא לסנניין כשהוא חי כמו שדרשו חכמים מהיות משה מחיותיה דשה רשאי לפחות ולהוסיף אבל לאחר שנשחט לא ועל כן לא גרסי' ליה ואהי ר' בנימין נר"ו כתב דאין חשש לסלקי ליה ואע"פ שאין עתה זמן פסח: לשון ההגדה בסודרת על יסוד הפסוק דכתיב בתחילת הענין ויקחו להם איש שה לבית אבות שה לבית ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו וגו' שהיו מומנין זה לזה לפסח יחד וכן משמעו כל מי שאין לו פסח יבא וימנה על שלי ובוראי קורם שחישת הפסח קאמרי ליה וקבעוהו בהגדה לזכר בעלמא ואל תתמה שהרי ענינו רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרור כו' וכי יש לנו פסח עתה אלא לזכר בעלמא. וגדולה מואת שדרי אנו עושין מעשה זכר לפסח כהלל שהיה בורכן ואוכל יחד על שם הכתוב על מצות ומרורים יאכלוהו ועוד אפיקומן שאנו אוכלין במקום פסח והרי אנו משימים בקערה שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחר זכר לחגיגה א"כ ראוי והגון לאומרו לידע לזכר מה אנו עושין כל זה. ועוד יש לומר שיש בבא

בבבא הואת פסח מצה ומרור מצה הא לחמא עניא די. מרור כל דכפין ייתי ויכול כמה דתימא נפש רעבה כל מר מתוק. פסח כל דצריך ייתי ויפסח ועליהם נאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה וגו' כאשר מפרש בהגדה לפנינו בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך (יג) ויש מפרשים כל דצריך ייתי ויפסח שהכל ראוי שיהיו עניים אצל הפסח שלא יאמר יחיד הואיל ואני עשיר אלך ואקנה פסח לעצמי ואכלנו לבדי שנאמר משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם וגו': הא שתא הכא לשתא דאתיא בארעא דישראל (יד) בני חורין. יש מפרשין ואחרי שהוכרנו ענין פסח צריכין אנו להזכיר דברי נחמות להרחיב לב אומרין ההגדה כלומר אע"פ שאנו עתה בגלות ובעבדות ואין אנו יכולין לעשות פסח כראוי כבר הבטיחנו המקום להוציאנו מעבדות לחרות מן הגלות הוה להושיבנו בא"י ככראשונה כראוי רצון מלפניך ה' אלהינו לקיים לנו הבטחתו בשנה הוה שנעשה פסח של שנה הבאה בירושלים: יש מפרשים למה אומר בבא זאת בלשון ארמית לפי שבירושלים היו מספרים בארמית: לשון שמחה. טעם אחר מפני המזיקין כדי שלא ירגישו המזיקין כי הם מספרים בלשון קודש ושומעין מה שאנו אומרים כל מי שהוא רעב יבא ויאכל והיו מקבצין כולן ומקלקלין את הסעודה והיו עושין היום ע"כ נדגו לאומרו בלשון ארמית שלא יבינו מה שאנו אומרים שכך מצינו עשה דברים נאמרו במזיקין שלשה כמלאכי השרת ושלשה כבני אדם מדברים בלשון הקודש כמלאכי השרת ואילו היינו אומרים בלשון הקודש. היו מבינים. (טו) ומורי הרב ר' בנימין נר"ו הקשה הרי כבר נאמר ליל שמורים לילה המשומר מן המזיקין ומורי הרב ר' יהודה אחי שני נר"ו פירש מה שאומרים אותו בלשון ארמית לפי שהוא היה הלעו שלהם שהרי בבבל ניתקן ואומרים אותו בלעז כדי להכין הנשים והתינוקות לקיים מצות והגדת לבנך וגו' בעבור זו כמו שמפרש לפנינו בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך לעשות להם פתח כדי שישאלו ויפטר מלומר מה נשתנה: ואחרי ר' בנימין נר"ו פ' מה טעם אומרים אותו בלשון ארמית שדרשו רבותינו ז"ל במדרש איכה גלתה יהודה מעוני לא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח שנאמר גלתה יהודה מעוני כמה דאת אמר מצות לחם עוני לכך נהגו לאומרו בלשון ארמית כדי לגלות החמץ לבניהם שיהיו נזהרים בו וזהו פירוש זה הלחם שיש בו סימן לחירות ונאולה שאכלו אבותינו כשיצאו מצרים ואם חמאו בו אבותינו וגרם להם גלות הרי אנתנו נזהרים ונשמרים בו ועל כן אומרים כל דכפין ייתי ויכול להזכיר ולהודיע לכל שהרי אוכלין לחם מצה ולכך מסיימן הא שתא הכא כלומר אע"פ שעונותינו גרם לנו גלות יהי רצון מלפניך להביא נאולתינו שהרי אין בידינו עון זה לעכב. ויש מסיימן הבבא הזאת בלשון הקודש ואומרים לשנה הבאה בארץ ישראל בני חורין. וטעם שלהם כיון שמסיימן דרך בקשה שאנו מבקשים מלפני המקום שישחררנו ויוציאנו מעבדות לחירות לימות המשיח ועל כן אנו מצריכין לאומרו בלשון שבינו בו המלאכים כהוא דאמרין לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית לפי שאין מלאכי השרת נוקקין לו:

מה נשתנה הלילה הזה. פירש רבינו ישעיה וצ"ל זה נתקן עבור מי שאין לו מי שישאל שאלו היה לו בן [חכם] שהיה שואל לא היו צריכין לאומרו. כי הא דאבוי הוה יתיב קמיה (דרבא) [דרבה] הוא דקא מגביה פתורא פ' שהיו עוקרין את השלחן אמר אטו מי אכלינן שאתה עוקר את השלחן מלפנינו אמר ליה (רבא) [רבה] במתנה: מלומר מה נשתנה אבל במקום שאין לו מי שישאל חייבין לשאל זה את זה. ואפי' שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח: שבכל הלילות אין אנו ממבילין אפי' פעם אחת. בלשון הזה איתוקמא בגמרא ואכילת ירק קרי טיבול על שם שדרכו ליאכול על ידי טיבול חומץ או חרוסת וציר: והלילה הזה שתי פעמים. טיבול ראשון וטיבול שני וטיבול ראשון אינו חובה אלא כדי שישאלו התינוקות ויאמרו בכל לילה אנו אוכלין הירקות בתוך הסעודה ועכשיו לפני הסעודה: והלילה הזה כולנו מסובין. (שהם) [שהרי] גם השמש צריך להסב וכן לפני אביו ואשה [חשוכה] אצל בעלה והוא דבר תימה שהוא דרך חירות ושררה. כתב אחי ר' בנימין נר"ו שאילת מה נשתנה סדורה על יסוד הפסוק והגדת לבנך וגו' ובעבור זה כמו שמפרש בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך והנה הוא שואל על המרור כמו שאמר אנו אוכלין שאר ירקות וכן שואל על המצה כמו

שואמר

(יג) ככ"ו ב' אימא וזמן שנים המקדש קיים היו אומרים בשעה שפסח ומלא ומרור מונחים לפניך. (יד) ככ"ו ב' אימא הא שפסח הכא מבדיל לשתא דאמריה בלעזא דישראל וכו' ככ"ו ב' (טו) ככ"ו ב' כמובן ומורי הר"ר מאיר ככ"ו.

שאמר והלילה הזה כולו מצה ובזמן שביט המקדש קיים שואל על פסח שאומרים בכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל והלילה הזה כולו צלי אך עתה אין מקום לשאלה זו ועוד שואל על ההסיבה הצריכה לכל אלו השאלות ועליה משיבין תחילה שאומרים עבדים היינו לפרעה במצרים כו' היא תשובת ההסיבה לבר שיצאנו מעבדות לחירות וההסיבה היא סימן לבני חורין ולפי שהיא זקוקה לכל השאלות משיבין עליה תחלה ותשובת השאלות האחרות בסוף הגדה רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים. ומפרש והולך פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שביט המקדש קיים על שום מה וכן למצה וכן למרור. חדע לך שהיא כן בדאמרינן התם אמר ליה רב נתמן לרראי עבדיה עבדא דשכניה מריה לבר חורין ויהיב ליה דהבא וכספא מאי בעי למיעבר ליה אמר ליה צריך לאודייה ליה ולשבחיה אמר ליה פטרתן ממסר מה נשינה: **עבדים היינו לפרעה במצרים.** היא תשובת מה נשתנה כמו שפירשנו. והיה תשובת הבן התכם בפרשת ואהרן ואם האמר מאי דהוה הוה ומה לנו לספר כזה עתה לכך מסיים ואמר שאילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים. וכו'. ואותו הוציא משה: ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כו' מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. בדאמרינן אפילו שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח שואלין זה את זה כרי לקיים מצות והגדת והנה מביא ראיה הלכה למעשה:

[מעשה] ברבי אליעזר ור' יהושע ור' אלעזר וכו' שהיו מסיבין בבני ברק. שם מקום מגדלה בנימין בספר יהושע: הגיע זמן קרית שמע של שחורית. פירש אחי ר' בנימין נר"ו בא להודיענו שאילמלא קרית שמע שהיא מצוה עוברת לא היו נמנעין מלספר [ביציאת מצרים]: אמר (לו) [להם] ר' אליעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה. יש מפרשין כבן שבעים ולא בן שבעים לפי שקפצה עליו זקנה ביום שנתמנה נשיא. כדאיתא בלכות אהדרי ליה המניסור דרי חוריתא וכו' ביום דרש בן זומא: ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילה. [פירש] רבינו אפרים קלעי זצ"ל לא נצחתו להכמים שיודו לדברי כדאמין בכמה דוכתי בהא זכנהו פלוני לרבנן שנצחם בראיותיו שהיו מדלגים פרשת ציצית של קריאת שמע של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום כדכתיב וראיתם אותו פרט לכסות לילה כדאמין בברכות שהיו מדלגין ואומרינן דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת ואמונה כו' וכן פי' רבינו ישעיה זצ"ל לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות שהייתי סבור אין מצוה אלא ביום עד ששמעתי דרשה בן זומא מיכן ואילך ניתקן לאומרו ולהזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה ביום באמת ויצויב ובערב באמת ואמונה ואם תאמר וכי ר' אליעזר לא היה מתפלל קודם לכן תפילת ערבית ומזכיר בו יציאת מצרים ויש לומר מדלג היה ואפי' בק"ש היה מדלג פרשת ציצית דכתיב וראיתם אותו פרט לכסות לילה ובלילה אינה חובה ציצית. ועוד כי בפרשת ציצית אינו כתוב בשכבך ובקומך וכל כך היה מדלג עד ששמע דרשה בן זומא וקבעם חובה: ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות. שהיה לו לומר (טו) למען הזכור את יום צאתך מארץ מצרים (כל) ימי חיך ותכמים שהיו חולקין עם בן זומא היו דורשין ימי חיך העולם הזה כל ימי חיך להביא את ימות המשיח כדאמין לא שתעקר [יציאת מצרים] כמקומה אלא שיהא שיעבוד כלכיות עיקר ויציאת מצרים תפילה לה: **ברוך המקום ברוך הוא.** פי' להקב"ה קרי מקום שהוא מקומו של עולמו ואין עולמו מקומו. [כדאיתא] בתנחומא הנה מקום אתי הנה אני במקום פלוני לא נאמר אלא הנה מקום אתי שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו: ברוך שנתן תורה לישראל ברוך הוא. יש מפרשין לפי שרצו לדרוש מקראות הללו הכתובים ארבעה בנים מתחיל בברכות התורה וכן פירש רבינו ישעיה זצ"ל התחלת הדרשה היא ומכך תחלה ואח"כ דורש: כנגד ארבעה בנים דברה תורה. מילת באנפי נפשה הוא ואינו סמוך על מה שאומר למעלה ופירושו מצות ההגדה היא כתובה בארבעה מקומות ולפי המקראות הכתובים אנו למדין שכנגד ארבעה בנים דברה תורה כדמפרש ואילו וקרי להו בנים כלומר שעדיין אין יודעין כלום כמו נערים: וכתב אחי ר' בנימין נר"ו הרי כאן ארבעה בנים כנגד ארבעה פסוקי הכתובים במצות ההגדה. ומצות הגדה היא מצות עשה והיתה מעונה ברכה אלא שנפטרין בקריאת שמע והרי קריאת שמע מעונה ברכה לפניו ולאחריה ומתוך חיבתה רמזו עליה אלו

ארבעה ברכות ואין פעננין הזכרה ומלכות או יש לומר מה שאומרים בסוף אשר גאלנו היא ברכת ההגדה שהרי יש בה הזכרת מצה ומרור ופסח ובזמן הבית היה מקדימין ואומרין והגיענו הלילה הזה לאכול בו פסח מצה ומרורים והרי יש בה תשובה לכל השאלות ועל כן פותחין בה בברוך וחותמין בברוך לפי שהיא מטבע ארוך. ולמה קבעוה בסוף ההגדה לפי שרצוין לדרוש כמה דרשות בענן ההגדה ואם היה מברך תחלה אשר גאלנו לא היה חוזר למפרע ודורש אל השעבוד:

תכם מה הוא אומר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם. מקרא זו בפרשת ואתחנן וכתוב בתריה ואמרת לבנך עבדים היינו וגו' ויתן ה' אותה ומופתים וגו' ואותנו הוציא משם וגו' ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה וגו' רבינו קלנימוס זצ"ל פירש כך היא השאילה של בן חכם ולמה אנו אוכלין ההגיה קודם הפסח והלא הפסח עיקר הנס והיו לנו לאוכלו תחלה אף אתה אמור כהלכות [הפסח] שלפניך אנו אוכלין החגיגה תחילה לפי שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן בגמר אכילה כשנפטירין מתוך סעודתן אוכלין את הפסח כדי שיהא טעם הפסח בפיו. ולאחר שאכל את הפסח אין מפטירין אפיקומן כלומר אפיקו מיני מזון לקינוח סעודה שלא להפקיע טעם הפסח בפיו. וזה הוא שאנו אוכלין כוית מצה באחרונה וזכר לפסח כקדש ובהריא גרסי' התם כשם שאין מפטירין [אחר הפסח אפיקומן כך אין מפטירין אחר מצה אפיקומן] וכן כתב רבינו ישעיה זצ"ל: ועוד כתב ואם תאמר הלא הוא לא שאל אלא מדברי תורה דהיינו שאומר אשר צוה החוקים שנצטוו במצרים והיה משיב לו מדרבנן שאכילת הפסח לאחריו כן מדרבנן יש לומר מה העדות והחוקים [והמשפטים] דהיינו לאכול תגינה ופסח ונראה שהפסח הוא עיקר מדאורייתא וכן שואל אותה למה שניתם הסדר והוא עונה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כמו שפירשנו ואחי ר' בנימין נר"ו כתב אע"פ ששאלת התכם ותשובות היא האחרונה שבכל אלו השואלים אפילו הכי הקדימה בהגדה שראוי להקדים בדברי חכמה ועוד שאנו צריכין לדרוש בפסוק והגדת לבנך ולסמך אחריו. סדר תחילת השעבוד איך נתגלגל תחילת ירידתן ושעבודן והאותות והנסים שנעשו שם עד שעת יציאתן לחירות וכוראי שאלת התכם ועל ענייני פסח שואל כך כתוב מה העדות והחוקים והמשפטים וכתב התם ואת חוקת הפסח וכתוב ככל חוקותיו וככל משפטי יעשו אותו וכשם שהוא שואל כענין כך משיבין לו כהלכה ועל חוקת הפסח שואל משיבין לו כמו שכתוב בענין ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה וגו' וכך היא השאילה כשוראה הבן החכם אביו עם שכניו נמנין על פסח אחד ופעמים מגיע לאחד מהם חלק מועט והן מקפידין עליו לאוכלו מה שאין רגילין לעשות בשאר הימים להתאסף ולהתחבר יחד בסעודה ולקפיד לחלק מועט כזה ולכן הוא שואל מה העדות והחוקים כלומר למה אתם צריכין להתחבר יחד בסעודה עתה שהוא יום חגיגה ודרך העולם לחגוג ולשמוח עם אנשי ביתו ואם מפני חיבת הפסח הרי יכולין לשלוח כנות איש לרעהו [כמו] משאר הקרבנות והנה שאלתו בדרך חכמה ומסר מה העדות והחוקים והמשפטים וכלל עצמו עמהן שאמר אשר צוה ה' אלהינו. ומה שאמר אתכם ולא אותנו פי' ר' צדקיהו בר בנימין אחי שני זצ"ל שאין בזה מוציא עצמו מן הכלל כיון שאמר אלהינו אלא לפי שאין שוחטין פסח על הקטן וכשם ששואל כענין כן תהיה תשובתו כהלכה ואומר לו אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שאין מפטירין מזהבדה לחבורה כדכתיב בבית אחד יאכל ומתרגמין בחבורה דהא יתאכל ופתרון אפיקומן כלומר אפיקו מאני מרבא ואע"ג שאין מקום עתה לשאלה זו שאין פסח בזמן הזה [לא] סלקוהו מן ההגדה שהרי יש לנו [מצת] אפיקומן במקום. וכשואמרים אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן מנהגנו לאותו חצי המצה הממנה במפה שהיא אפיקומן להראותו לכל בני המסיבה [כלומר שהיא זכר לפסח]:

רשע מהו אומר מה העבודה הזאת לכם לכם ולא לו. פירש רבינו ישעיה זצ"ל כשם ששאל ברשע לכבו כך יענה לו הוא אמר לכם ולא לו אף אתה ענה אותו בעבור זה עשה ה' לי ולא לו שאלו היה שם לא היה נגאל אלא היה מת בשלש ימי אפילה. ואחי ר' בנימין נר"ו כתב מה העבודה הזאת [לכם] בירושלמי מפרש מה העבודה הזאת שאתם מפורחים עלינו בכל שנה ושנה פי' דקאמר לשון עבודה ותימה דקרא נמי לשון עבודה כתיב ועברת את עבודה הזאת ויש לומר כיון שלשון עבודה משמע על שני פנים האחת עבודת רצון מאהבה כמו ועברתם את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם והשנית עבודת מורח ועכל

ועמל כמו ויעבדו מצרים ומעבודה קשה ואנו רואין בו מדת רשע שהרי הוציא עצמו מן הכלל רקאמר לכם דמשמע לכם ולא לו וכפר בעיקר שלא הזכיר השם בענין ואינה נראית לו עבודת השם לכך אמר מה העבודה הזאת לכם כלומר המורה הוה עליכם למה וכי מה אתם זוכין בו אף אתה הקהה את שיניו כמו ושיני בנים תקהנה כלומר תן לו משלו ואומר לו בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו שאילו היה שם לא היה נגאל לפי שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה הוא אינו מאמין בגאולה לפיכך אינו ראוי להיגאל וכן מצינו כשאמר אלישע כעת מתר סאה מילת בשקל ויען השליש ויאמר הנה ה' עושה ארובות בשמים ולא האמין והנביא השיבו הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימות מדה כנגד מדה. ועוד כתב יש מהמיהין ואומרין שאין תשובות הבן הרשע. על סדר המקראות כמו שמסודר בהגדה ונראה בעיני שאין בזה שנוי וכסדר המקראות בפרשת כן סדרן בהגדה והא לך סדר המקראות בפרשת משכו כתיב והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר ושמרתם את העבודה הזאת והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ואמרתם זבח פסח וגו'. ובפרשת קרש לי כתיב ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה וסמך ליה והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים והוא מוסב על השאילה שלמעלה בפרשת משכו מה העבודה הזאת לכם שהרי כאן נמי כתיב [עבודה] כמו שנאמר בסמוך למעלה הימנו ועבדת את העבודה הזאת בחורש הזה ואע"פ שגרוהקין הפסוקין זה מזה לשון עבודה היא המקרבתן להודיע שהיא תשובת שאילה העבודה של מעלה ומה שהשיב תחילה ואמרתם זבח פסח אין בו כל צורך תשובתו אלא אע"פ שהוא רשע ושאל ברשע לכבו מה העבודה הזאת והמורה הוה עליכם צריך להודיע עיקר המצוה כדי שלא יבזה אותה לכך אמר זבח פסח כלומר אינה עבודה של מורת אלא עבודה של רצון שאין לשון זבח אלא רצון כמה דתימא לרצונכם תובתו וכן על מה שלא הוציא את השם וכפר בעיקר לפיכך משיב ואומר לו לה' לשם השם אנו עושין ומה שאמר לכם ולא לו שהוציא עצמו מן הכלל ותשובת בפסוק והגדת בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו ואם היו שני הפסוקין מקורבין לא היה צריך להתחיל בפסוק השני והגדת לבנך אלא היה מחבר תשובת בעבור זה אל ואמרתם זבח פסח לפי שהוא סיום התשובה עכשיו שהפסוקין מרוחקין והוצרך להתחיל בו והגדת לבנך נמצינו למידין עוד ממנו שאנו צריכין להגיד הענין לפי שאינו יודע לשאול גם שינוי הלשון והגדת מוכיח שהיא פתיחת פתח והגדה למי שאינו יודע ואינו שואל ששכל השאר שכתב בהן שאילה נאמר ואמרתם זבח פסח ואמרת אליו ואמרת לבנך וכאן נאמר והגדת למי שאינו שואל ולא הוצרך הסדרן לכתוב בשאלת הבן הרשע ואמרתם זבח פסח שאין בזה תשובה כנגד רשעו לפיכך קיצר בלשונו וכתב בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו ודיו:

ותם מהו אומר מה זאת. תם קורא למי שאינו חכם שיוודע להעמיק ולהסדיר שאלתו בדרך מוסר וחכמה וגם אין בו רשע להעמיק ברשע לכבו אלא שואל סתם מה זאת. וכן הוא הפסוק בסוף פרשת בא אל פרעה והיה כי ישאלך בנך מתר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחוץ יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים:

וישאינו יודע לשאול את פתח לו שנא' [והגדת לבנך]. עשה לו פתח כדי שיוכין וישאל כמה דתימא פתח פיה לאלם שנאמר והגדת לבנך:

יכול מראש חודש. כלומר מאחר שאנו מקדימין לדרוש בהל' המועד קודם המועד א"כ בזה יעשה פתח לבנו ותהיה מצות והגדת נוהגת מראש חודש שהרי עוסק בראש חודש ומהיר על הפסח שנאמר התודש הוה לכם ראש חדשים וגו' דבר אל בני ישראל לאמר ויקחו להם איש שה וגו' ת"ל ביום ההוא. כלומר מצות התגדה נוהגת ביום הנס: אי' ביום ההוא יכול מבעוד יום. פי' משעת שחיטת הפסח שהרי כתיב בו מועד צאתך ממצרים ת"ל בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מנחים לפניה הא למדת שמצות התגדה בשעת אכילתו של פסח ולא בשעת אזהרתו ולא בשעת לקיחתו ולא בשעת שחיטתו. ובזמן שביית המקדש קיים היה אומר בשעה שפסח ומצה ומרור מנחים לפניך ולשון זה משמע שמראה לו באצבע על השולחן מצה זו מרור זה (י'):

מתחילה

מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו כו'. לפי מה ששנינו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ואמרי' עלה מאי גנות רב אמר מתחלה ושמואל אמר עבדים היינו עבדין כתרומתו ומתחלה הוא מוסב על מה שאמרנו למעלה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך ובזמן הפסח היו אומרים בזמן שפסח ומצה ומרור מונחים לפניך: ומצאתי מפרשין לפי שהמזמר לעבודת כוכבים אסור באכילת פסח כדכתיב כל בן נכר לא יאכל בו ואנו עוסקין בהלכות הפסח לפיכך הזכיר ע"ז וכדי שישמעו הבנים וילמדו מוסר. והנכון לפי שהוא צריך להזכיר יציאת מצרים וירידתן לשעבוד אך היה והנמים והנפלאות שעשה עמנו בא להודיע כי הכל היה ממנו מרוב אהבתו אלינו. שהרי לאברהם היו כמה בנים ומכולם לא בחר אלא ביצחק וכן ליצחק יעקב ועשו ולא בחר אלא ביעקב כמו שמפרש והולך. וגור עליהן שעבוד מלכות בעולם הזה כדי לזכותם בעולם הבא כמפרש בבראשית רבא בענין בין הבתרים: ואברהם את זרעו. מפרש בירושלמי וארב כתיב הרבה ריבים רבתי בעבורם: ואתן לעשו את הר שעיר. יש מפרשים הרי שידן על שם ושעירים יקדו שם: ויעקב ובניו ירדו מצרים. לפרוע שטר חוב שנגזר עליהן בין הבתרים:

ברוך שומר הבטחתו לישראל ברוך הוא. יש מפרשין שצריך לברך הכף לירידתן לשעבוד שבשם שמברכין על הסוכה כך מברכין על הרעה: שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות מה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים. פי' אחי ר' בנימין נר"ו שזה שאמר שהקב"ה מחשב את הקץ לא קאי איציאת מצרים אלא אגאולה אחרונה קאי והוא להחזיק לב אומרי ההגדה לפי שבבשורת בין הבתרים הראה לו הקב"ה לאברהם אבינו כל הגלויות ושעבודן וגלותן וגאולתן ועבשיו שבאין לספר ביציאת מצרים לכם מתחזק על ההבטחה שהבטיחן ומשתעשעין וכתנחומין בה שעתיד לקיימה להן באחרונה כמו שקיים בראשונה וכה פתרונו ברוך שומר הבטחתו של ישראל כלומר ברוך המקום שעתיד לשמור לנו ההבטחה של גאולה שהבטיחנו. ברוך הוא שהוא מחשב את הקץ תמיד ואומר מתי יבא הקץ והעת של גאולה לעשות מה שאמר והבטית לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ויאמר לאברהם ידע תדע וגו' בארץ לא להם בבבל ועבדום במדי וענו אותם ביון וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי באדם ובכלוהו חתם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול הרי הבטחה של גאולה כך נדרשין בבראשית רבא ועוד פי' טעם אחר ברוך שומר הבטחתו של ישראל ששמר להן הבטחתו שהבטיחן להוציאן ממצרים והיה מחשב על הקץ לרלו ולקפצו וכן פירושו שאותן ק"צ שנים שאנו חסירין לשעבוד מצרים מכה שהיתה הגזירה שהגזירה היתה ארבע מאות שנה והם לא נשתעבדו אלא מאתיים ועשר הרי אנו צריכין להשלים חשבון ק"צ שנים (יח) משעה שהיתה הגזירה בין הבתרים שבשאהר מחשב בין הבתרים עד שנה שיצאו ישראל ממצרים תמצא ארבעה מאות ושלושים שנה מכוונין צא ולמד משמעות הפסוקין ופירושן בגזירת בין הבתרים כתיב ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וביציאת מצרים כתיב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה וכשאתה מחשב כל השנים שעמדו ישראל במצרים משעה שירדו עד שעה שיצאו לא תמצאם אלא מאתיים ועשר שנים בוא וראה כי קתה היה מיוחדי מצרים והיה קל"ג שנים עמרם בנו היה קל"ז שנים וביציאת מצרים כתיב ומושה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה וכשאתה כולל כל שנות קתה ושנות עמרם ושמונים של משה אינם עולים לארבע מאות שנים כל שכן שארה צריך להוציא מהם כל שנים שהיה לו לקחת עד שלא ירדו למצרים ועד שלא הוליד עמרם וכן אתה צריך להוציא השנים שהיו לו לעמרם עד שלא נולד משה ואז תמצא החשבון מכוון: והנה אנו צריכין למדרש רבותינו וז"ל אמרו רבותינו שכשירדו למצרים נולדה יוכבד בין החומות והיא השלימה מנין שבעים נפש שכשאהר מנה פרטן לא תמצאם אלא עששים ותשע בסדר עולם בת מאה ושלושים היתה יוכבד כשילדה את משה הרי מירידתן למצרים עד שנולד משה ק"ל שנים וכתיב ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה הרי מאתיים ועשר וסימן לדבר רד"ו שמה והנה [אנו] צריכין להשלים החשבון ארבעה מאות שנה של גזירה בין הבתרים ק"צ שנה וזה שאבחנו למעלה שהקב"ה [חישב] את הקץ פי' אותן ק"צ שנים החסרין מחשבון ת' שנים חישוב אותן מבין הבתרים שנאמר כי

(יח) נכ"י ב' וזפי סהקב"ה היה חפץ לקרב גאולתן של ישראל חשיב אותן קל"ג שנים. וז"ל נכ"י.

גר יהיה זרעך בארץ לא להם משעה שיהיה לך זרע והוא זמן תחילת הגזירה צא והשוב ס' שנה של יצחק עד שנולד יעקב כדכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם וק"ל שנה שהיה לו ליעקב כשירד למצרים כדכתיב ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה הרי ק"צ שנה משנולד יצחק עד שירדו למצרים ובמצרים עמדו ר"י שנה הרי ארבע מאות שנה ככוונת משנולד יצחק עד שיצאו למצרים נמצא הפסוק של גזירת בין הבתרים כקיום וכך משמעו של פסוק ויאמר לאברהם ידוע הדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה כלומר הדע כי גירות יהיה נגזר על זרעך משעה שנולד ועבדות ועינוי (יט) ובין השעבוד והגירות והעינוי יהיה ארבע מאות שנה. הדע שכל שנות האבות היו בגירות וטליטול (ויגר) [וישב] יצחק בגרר ויאמר אבימלך לך מעבנו וכן אמר יעקב ימי שני מגורי שכולן היו בכלל גירות והנה אנו צריכין לקיים הפסוק השני ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה אמרו רבותינו בשנראה לאברהם בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה וכשנולד יצחק היה בן ק' שנה. נמצא משנולד הגזירה בין הבתרים עד שנולד יצחק שלשים שנה ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל למצרים ארבע מאות שנה הרי שנגזר בין הבתרים עד שיצאו למצרים שלשים וארבע מאות שנה וכך משמעו של פסוק ומושב בני ישראל אשר ישבו באותה גזירה ושטר חוב של גירות ושעבוד הנגזר עליהם במצרים משעת הגזירה עד שפרעו אותו החוב שלשים שנה וארבע מאות שנה והנה כל המקראות מקיימין ודבורין על אופניהן:

והיא שעמדה לאבותינו ולנו. פי' אחי ר' בנימין נר"ו הבטחת הגאולה שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו בין הבתרים כשהראה לו השעבוד וגלויות היא אותה ההבטחה שעמדה לאבותינו במצרים ובבבל ובמדי וביוון והיא העומדת לנו באדום שאז הראה לו כל הגלויות וכן הוא מפורש בבראשית רבא אימה זו בבל חשיכה זו מדי גדולה זו יון נופלת עליו זו אדום וכשם שהראה לו השעבוד כן הראה לו הגאולה כמו שפירשנו למעלה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול על כולן הוא אומר כן: שלא אחד בלבד עמד עלינו. כלומר לא המצרים בלבד עמדו להרע לנו אלא בכל דור ודור עומדים עלינו להרע לנו ולכלותינו בכח אותה הגזירה של גלויות שנגזרו בין הגוים והקב"ה כצילנו תמיד מידם כאשר הבטחנו:

צא ולמד מה בקש לכן הארמי לעשות ליעקב אבינו. שגם הוא בא מכה [אותה] הגזירה שפרעה לא נזר בתחילת גזירתו אלא על הזכרים כדכתיב כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ולכן בקש לעקור את הבל שנאמר יש לאל ידי לעשות עמכם רע אלמלי התלום כמו שמפרש והולך ואולי אביכם אמש אמר אלי השמר לך מדבר עם יעקב וגו'. והוא שנאמר ארמי אובד אבי שלא בא אלא לאבדו והקב"ה מצרף להן לרשעים מחשבה למעשה לכך נאמר ארמי אובד אבי. לאחר שניצלו מלפני פגע לו פגע אחר שנאמר וירד מצרימה והנה דורש כל סדר והולך הפסוקים כראמיון התם ודורש מארמי אובד אבי עד שהוא נזכר כל הפרשה וסדר המקראות כך הם בפרשת וזה כי תבוא ארמי אובד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום רוב וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה ונצטק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו ואת עכלנו ואת לחצנו ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים ודורש והולך כל אחד ואחד על משמעו: **וירד מצרימה אנוס** על פי הדבור. פי' כשירד יעקב אבינו למצרים באנוס ירד ולא ברצון לפי שהיה יודע שעתידין בניו להשתעבד שם ואילמלא לגלול יוסף לא ירד לשם ומגין שהיה אנוס שנאמר אל תירא מרדה מצרימה מכלל שהיה מתירא לירד מפני השעבוד: **ויגר שם מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים.** פירוש לתנישכ שם אלא לגור להתגורר שם עד שיעברו שני הרעב ואח"כ ישובו לארץ כנען [שנא] ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה וגו'. במתי מעט כמה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. ופתרון במתי מעט באנשים מנשים כמה דתימר כל עיר מתיים והם שבעים כנגד שבעים אומות: **ויהי שם לגוי מלמד שהיו ישראל מצויינין שם.** יש מפרשין שנמצאו יחד בכפים אחד בעיר אחר שהיו ישראל מצויינין וכסומנין לגוי גדול לשון ציון ואחי [רב] בנימין נר"ו פי' אע"פ שהיו

(יט) ככ"י ב' חסד וסוף הניחות והסעיף יהיה לד' מאות שנה כזה שכתב נספח חוב עד יום שני חסד לי כך כד. וכל"ה בחינה דכתי.

שהיו אנשים מעט ומתי מספר לא היו נבלעין במספר כל ההמון הגדול שבמצרים אלא היו מצוינים וסומנים בדתם ומנהגם עד שהיו ידועים ונכרים ונקראים גוי בפני עצמו כלומר שהיו נחשבים אומה בפני עצמה דאמר מר בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שינו את שמם ושלא שינו את לשונם. ושלא היה בהם פרוצים בעריות ושלא היו בהם מלשינים: לגוי גדול עצום כמה שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד וגו'. פי' כמשמעו שהיה עם סגיא ותקיף כתרומו ורבינו ישעיה זצ"ל פירש לגוי גדול אינו מדבר ברביו עם שהרי אומר לפניו ועצום כמה שנאמר אלא פי' לגוי גדול שהיו גדולים וחשובים במצרים כמו שאומר אדם גדול וכמו (כן) [שנא'] וגם האיש משה גדול מאוד: ורב כמה שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך וגו'. פי' רבינו ישעיה זצ"ל ורב אינו שם דבר כמו הרבה שהרי אומר ועצום אלא פירושו הולך ומתרבה: ותבואי בעדי עדיים שדים נכוננו וגו'. זה מדבר כשהיו בנות ישראל יולדת בשדה מפני פחד המצרים כמו שנאמר תחת התפוח עוררתיך פי' לשון ער ועונה כלומר שם עשיתי אותך לי לכן ושמה חיבלה יולדתך לשון תבלי יולדה ומה שאומר באברהם ואנכי הולך עירי [פתרוננו] בלא ער כמו שיאמר מן שורש ובבל תבואתי תשרש ותתרנום שלו בלא ולד וכשהיו בנות ישראל יולדת בשדה היתה בולעת הארץ את הולדות מפני המצרים והיו המצרים חורשים עליהם כמו שכתוב במדרש על גבי תרשו חורשים ולאחר כך ותבואי בעדי עדיים שדים נכונה ושערך צמח ואת עירום וכו' שהיו תוורין לבתיך כשהן גדולים. ואת עירום ועריה מן המצות כשנאלתיך ממצרים:

וירענו אותנו המצרים כמה שנאמר הבה נתחכמה לו וגו'. יש מפרשין וירעו נתחכמו היאך להרע לנו. אמרו שופה היה עשו שהיה מסתין [עד] שימות אביו להרוג את יעקב שבין כך ובין כך הוליד בנים וגידלן וכן לבן שהלך אחר החלום שנאמר לו השמר לך מדבר עם יעקב מסוב ועד רע אבל אנו נתחכם לעקור את כולם כדי שלא ירגישו. ופתרון וירעו בחרו הגזירה הרעה שיכלו לבחור להרע לנו: ויעננו כמה שנאמר וישימו עלינו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה וגו'. יש מפרשין בסבלות ע"ז שהיו משעבדין אותן לע"ז כמה דתימר ישאווהו על כתף יסבלוהו: ויתנו עלינו עבודה קשה כמו שנאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך. בתחלה בפה רך ולבסוף בפרך: ונצקע אל ה' אלהי אבותינו כמה שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו וגו'. אע"פ שלא נזכרו אבות בפסוק הזה בפסוק שלא תריו מוכיח וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו וגו' וכן הוא אומר ה' אלהי אבותיכם נראה אלי אלהי אברהם יצחק ויעקב לאמר פקד פקדתי אתכם וגו': וישמע ה' את קולנו כמו שנאמר וישמע אלהים את נאקתם וגו'. יש מפרשין וישמע ה' את קולנו בזכות אבות באברהם הוא אומר עקב אשר שמע אברהם בקולי ביצחק נאמר הקול קול יעקב אחד לו ואחד ליעקב: וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ כמו שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וגו'. פירש רבינו ישעיה זצ"ל אין זה עוני השעבוד שהרי כבר נאמר ואת לחצנו אלא זהו פרישות מנשותיהם כדי שלא להוליד ולהמית את הילדים. ואחי ר' בנימין נר"י פי' ענינו לשון אם תענה את בנותי מגזירת ועונתה כמו עירי הפך ער מסעף פארה הפך וכלה סעיפיה אף כאן עינוי הפך עונה וזה מניעת תשמיש שבין שגזרו אם בן הוא והמיתן אותו פירשו מנשותיהן אמרו מה לנו נוליד לבטלה והיו בהן שהיו סומכין על הנס ולא פירשו מנשותיהם לפיכך גזר למילדות אם בן הוא והמיתן אותו ואם בת היא וחיה כיון שראה פרעה שלא הועיל בגזירתו כלום כדכתיב ותחיו את הילדים חור וגזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו: ואת עמלנו אלו הבנים כמו שנאמר כל הבן הילוד וגו'. הבנים קרי עמל לפי שהאדם עמל בהן בגידולן ומצינו כיצא בזה למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידך הם הבנים כדאמר' בעון נדרים בנים מתים: ואת לחצנו זה הדוחק כמה שנאמר וגם ראיתי את הלחץ וגו'. יש מפרשין על שם הדוחק שהיו הנגשין דוחקין אותן להשלים תכן הלבנים וכן תרגום והנגשים אצים לאמר כל מעשיכם וגו' ושלמנוי'א דוחקין למימר:

ויוציאנו ה' ממצרים לא על ידי מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח אלא הקב"ה בעצמו כמה שנאמר ועברתי בארץ מצרים וגו'. פי' רבינו ישעיה זצ"ל משה לא היה שליח אלא

אלא לרבר לפרעה אבל לא היה בידו כח להוציא אלא הקב"ה בעצמו. ואחי ר' בנימין נר"ו פו' מכת בכורות שהיא מכה אורונה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים שעל ידי אותה המכה יצאו לחירות לא הביא [אותה] על ידי מלאך או על ידי שליח אלא הוא בעצמו הבה אותם בדכתיב וזה' הבה וגו'. ושאר כל המכות רובם נעשו על ידי משה ואהרן וזהו שמפרש והלך ועברתי והכיתי כולן מיעושים ניהו וזהו שאומר ולא יתן המשחות לבא אל בתיכם לנגוף אינו קשה שהמכה בעצמה קרי משחית כמו שנאמר בתחלת הענין ולא יהיה בכם נגף למשחות וגו' ומה שכתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים משמעו כמו שפירש הרב זצ"ל וישלח מלאך לרבר אל פרעה ולעשות האותות ויוציאנו ממצרים. עוד פו' אחי ר' בנימין נר"ו לא על ידי מלאך כו' לפי מה שמצינו בכניסתן לארץ נאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' יכול אף יציאתן ממצרים על ידי מלאך לכך נאמר ויוציאנו ה' ממצרים הוא בכבודו נגלה עליהם וגאלם כמו שמפרש לפנינו או הנסה אלהים וגו' ומה שכתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים [מצינו] שהנביאים נקראו מלאכים כמה דתימא ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים זה פנחס והיו מלעיבים בכלאבי אלהים ובזוים דברו ומתעבים בנביאיו. ויש מפרשים ועברתי והכיתי כל הני מיעושים אינם כסדר ההגדה ואינם כתובים במכילתא עם כל שאר ההגדה לפי אינם עיקר ואין [רבי] נודע לאומרם : **ביר** חזקה זה הדבר כמה שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה וגו'. מצינו לשון יד במכת דבר ומפורש באגדה תלים כל מכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים הביא מכה דבר עם כל אחת ואחת [שנא'] ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים פירוש מכין (שהזכיר) [שהסגיר] מקניהם לרשפים במכת ברד שזהו דבר. ממנו אנו למידן לשאר מכות שהיה דבר עמקן : ובזרוע נטויה זו החרב כמה שנא' וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים. פו' מצינו לשון נטויה בככת חרב. כתב אחי ר' בנימין נר"ו והו' שם המפורש שנקרא חרבו של משה והוא כתוב בס' הרוים ובו היה עושה משה רבינו כל האותות שעשה במצרים. ועוד כתב בשם מורי הרב ר' מאיר נר"ו פנחס אחד וכי איזו מכת חרב מצינו במצרים אלא זה מה שדרשו [רבותינו ז"ל] בפסקתא דיהוה בחצי הלילה בשעה שאמר משה ומת כל בכור נתכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם אמרו להן בני דאמר משה ומת כל בכור וכל מה דאמר משה על הלן עמא אתא עליהון אלא איתון וניפק אילן עבריאי מכין ואי לא [אינון] מיתין אמרו עשרה בניו לאחר ממנו ימותו וחד מנכון לא יקום על אילן עבריאי אמרין כל סמא דמילתא נזיל גבי פרעה דהוא בכור דילמא הוא חיים על נפשיה ונפיק אילן עבריאי מבינן הלכו אצל פרעה אמרו לו בני דאמר משה ומת כל בכור וכל מה דאמר משה על הלן עמא אתא עליהון אלא קום אפיק אילן עבריאי מכין ואי לא הלן עמא מיתין אמר קומו צאו וקפתו את שוקיה של אלו אנא אמרתי או נפשי או נפשיהון דאילן עבריאי ואתון אמרין הכדין מיר יצאו הבכורות והרגו באבותיהן ששים ריבוא הה"ד למכה מצרים בבכוריהם במצרים אין כתיב כאן אלא בבכוריהם שבתורת הרגו בהם וזו היא מכת חרב שהיתה במצרים : ובמזמור גרול זו גילוי שכינה. פו' שנגלה הקב"ה בכבודו והכה בכורי מצרים והוציא ישראל ממצרים כמו שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי. בבראשית רבה פרשה מ"ה אמר ר' יוחנן מלכא לקחת לו גוי עד ובמזמוראים גדולים ע"ב אותיות ואם יאמר לך ארם ע"ה הן אמר לו צא מקונו שני שאינו מן המניין והם כנגד השם הגדול כנגד בן ע"ב אותיות הדע שכן כתיב זה אלי ואנוהו שהיו מראים כבודו באצבע : ובאותות זה המטה כמה שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך וגו'. והוא על האותות שעשה עם המטה שנהפך לנחש וחזר ובלע ונעשה מטה ובלע מפות התרמומים וכמה אותות נעשו בו ומצינו באגדה שהיו חקוקין עליו עשר מכות נוסדיקון דצ"ך עד"ש באח"כ כמיטת של ר' יהודה : ובמזמורים זה הדם כמה שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ. והו' שנהפכו מימי מצרים לדם ומצינו שמת דם נקראת מופת בדכתיב ונתתי מופתים וגו' : כתב אחי ר' בנימין נר"ו למה הזכירו מכת דם ומכת דבר מכל עשר מכות כשאתה מצרף אותיות שתייהן עולין בגמטריא מאתים וחמשים והוא כנגד חשבון הגדול שדורשין התנאין לפנינו במכות שעל היסוד מכלל אתה למד מכות שלקו במצרים. וכשאתה מצרף מטה וחרב עמקן עולין ארבעתם בגמטריא תקי"ד ת"ק עולה חשבון כל המכות לפי חשבון כל התנאין שדורשים בהן וי"ד היתירין כנגד ארבעה עשר אותיות הכלולין בעשר מכות שלקו המצרים. ערוב כתיב חסר וי"ו וכן בכור כתיב חסר בלא וי"ו :

דבר אחר ביד חזקה שנים כו'. עד הנה פי' הפסוקין בענין אחד והוכיח מהן קצת מהמכות שלקו ונתת רצתה להוכיח מהם כל עשר מכות שלקו במצרים ביד חזקה שנים. ובזרוע נפווה שנים. ובמורא גדול שנים. ובאותות שנים. ובמופתים שנים. פי' אל"פ שיד חזקה משמע אחת וזרוע נפווה משמע אחת מהוך שאנו רואין שמוכיר כאן ובמורא גדול לשון יחיד ובפסוק או הנסה כופלו לשון רבים ואומר ובמוראים גדולים דמשמע שנים הרי הן למורין ממנו כמו שכפל במורא גדול כן צריך לכפול ביד חזקה ובזרוע נפווה ויניד עליו ריעו. או יש לומר מתוך שאנו רואין שחלק בין יד לזרוע ואין יד בלא זרוע ולא זרוע בלא יד אל"כ כשהזכיר ביד חזקה הרי כאן שנים יד וזרוע ומצינו לשון [חזק] אצל זרוע כמה דתימא הנה ה' אלהים בחזק יבא וזרועו מושלה לו וגו' וכן כשהזכיר זרוע נפווה כאן שנים זרוע ויד ומצינו לשון נפווה אצל יד כמה דתימא ועוד ידו נפווה ומקרא מפורש בירמיה ונלחמתי אני אחכם ביד נפווה וביד חזקה וגו'. או יש לומר מרקאמר ביד חזקה משמע (שנים) [שמכה] וחזרת ומכה וכן זרוע נפווה לאחר שהכתה עוד היא נפווה להכות וכן כתב אחי ר' בנימין נר"ו:

רבי יהודה היה נותן בהן סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב. כתב ר' ישעיה זצ"ל תימה מה סימן נתן ר' יהודה וכי אין אדם יודע ליקח מכל חיבה אות אחת ולעשות סימן אלא לא בא ר' יהודה אלא ליתן הסימן של חשבון המכות שלקו על הים שר' יוסי היה אומר חמשים מכות ור' אליעזר אומר מאתים ור' עקיבה אומר מאתים וחמשים ובין כולם עולים חמשים מאות ועל זה אמר ר' יהודה הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב שעולה חמש מאות ואחת ובגמטרי' לא קפדינן על אחת חסר או יתר ויש מפרשין אחת יתירה כנגד אצבע אלהים הוא שנאמר במצרים ולכך נתן הסימן להודיע שככול לקו. ומורי הרב מאיר אמר בשם הר"ר יהודה החסיד זצ"ל לפי שבהלים אינם סדורים המכות כמו שהן סדורין בפרשה לפיכך נתן ר' יהודה סימן הללו להודיע שסדר הפרשה עיקר. ואח"כ בנימין נר"ו כ' לפי שהמכות יש מהן שהיו בהתראה ויש מהן שהיו שלא בהתראה לפיכך בא ר' יהודה ונתן סימנין הללו לחלק ולהודיע אי זה מהן היו בהתראה ואי זה מהן היה בלא התראה לכך הפליג היתב דצ"ך ד"צ בהתראה כ' בלא התראה וכן עד"ש ע"ד בהתראה ש' בלא התראה באח"ב כ"א בהתראה ח' בלא התראה ב' אחרונה בהתראה: ועוד כתב טעם אחר דצ"ך שלשתם היו על ידי אהרן בדם כתיב אמור אל אהרן קח כסף ונטה ירך על כימי מצרים. בצפרדעים כתיב אמור אל אהרן נטה ירך בכסף על הנהרות וגו'. בכנים כתיב אמור אל אהרן אחיך נטה את כסף ורך את עפר הארץ וגו'. עד"ש ערוב דבר לא על יד זה ולא על יד זה שחין על יד שניהם שנאמר קחו לכם מלא חפניכם פיה כבשן וזרקו משה השמימה וגו' הלקיחה היתה על ידי שניהם. באח"ב בא"ח על יד משה בברד כתיב נטה ירך על השמים. בארבה כתיב נטה את ירך על ארץ מצרים בארבה. בהשך נטה ירך על השמים ב' מכות בכורות לא ע"י זה ולא ע"י זה נמצאת סדר המכות שלשה ע"י הקב"ה שלשה ע"י אהרן שלשה ע"י משה ואחת ע"י שלשתן שחין קחו לכם מלא חפניכם פיה כבשן וזרקו משה השמימה ולפי זה הטעם עולה הסימן דצ"ך ע"י אהרן (עדש"ב) [עד"ב] ערוב דבר בכורות ע"י הקב"ה שחין היתה על יד כולם אח"ב על יד משה ארבה חושך ברד וכיון שברד ובכורות ראש התיבה שלהם ב' אין אנו צריכין לשנות הסימן שהרי הסימן דצ"ך וסימן בא"ח עולה יפה וכן ע"ד עולה יפה ומפני אות אחת לא נשתנה הסימן:

רבי יוסי הגלילי אומר מניין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות במצרים מהו אומר ויאמרו החרשומים אל פרעה אצבע אלהים הוא ועל הים מהו אומר וירא ישראל את הים הגדולה וגו' כמה לקו באצבע עשר מכות וכו'. פי' לפי שבמצרים לקו עשר מכות וכתיב בהן אצבע זבים נמי לקו עשר מכות כמו ששינו באבות עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים ומפורשין באבות דר' נתן ובמכילתא ובמכות שעל הים נאמר וירא ישראל את הים הגדולה ויש ביד ה' אצבעות אל"כ יש לנו לידע שאותן עשר מכות המפורשין (בשירת) [על] הים לקו אותן ככל אצבע ואצבע כמה שלקו באצבע אחת עשר מכות במצרים הוא שאמר הכתוב וירא ישראל את הים הגדולה הים הירדע שכבר לקו בה הגדולה שהיא גדולה במכות כראשונה

בראשונה י' מכות לכל אצבע נמצא על הים לה' אצבעות נ' מכות ולר' אליעזר שדורש שכל מכה ומכה היתה של ד' מכות ונמצא שהמכות של מצרים שהיו י' [באצבע אחת] עולים למ' ושעל הים שהיו חמשים עולים למאתים מ' לכל אצבע ואצבע ולר' עקיבה שמוסיף לדרוש שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות נמצא שהמכות של מצרים היו עשר עולים לחמשים ושעל הים שהיה [חמשים] [חמש אצבעות] עולים למאתים וחמשים חמשים לכל אצבע ואצבע: **כמה מעלות מובות למקום עלינו.** יש מפרשין לפי שאילו התנאים היו מעלין כל אחד ואחד בחשבון לפיכך אמר [כמה מעלות מובות] כלומר עדיין נוכל לספר ולהרבות במעלות המובות והנסים שעשה לנו המקום כמה וכמה מרוב היביתו עלינו וכן מפרש והולך אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים היה גם גדול ויהי די לנו כמפורש באגדה או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי מהו גוי מקרב גוי כזה שמושיך את העובר ממעי אמו בלא זמנו שלא היו ראויין לצאת שהיתה מדת הדין מקפדנית עליהן אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות כו'. ואחרי שכפל לנו הגם הזה להוציאנו ממצרים ולעשות בהם שפטים על ידי ששעברו בנו. אם עשה בהם שפטים ולא עשה דין באלהיהם היה גם גדול ודי לנו. ואחרי שכפל הגם לעשות בהם שפטים ולעשות דין באלהיהם כדי שלא יאמרו כי אותם המכות יראהם הביאה אותם עליהם ולא לקו מחמת השעבוד שהשתעבדו בנו. אם עשה דין באלהיהם ולא הרג את בכוריהם היה גם גדול ודי לנו והזכיר עשה [דין] באלהיהם אצל בכוריהם לפי שבלילה אחד היו שתי המכות והיתה מכתם שוה כדכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים של עץ נרקבת של מכת נימסה וניתבת ושל אבן נופלת ונשברת וכן במכת בכורות לפי שהיה מנהגן של מצרים כשמת בכורו של אחד מהן היה צר צורחו על הכהן ועל המבלה ובו בלילה נמחקו ונמשמשו כולן והיה קשה עליהן כאילו בו ביום קברו ואחר שכפל הגם לעשות דין באלהיהם ולהרוג את בכוריהם על ידי שנשתעבדו בישראל שנקראו בן בכור כמה דתימר בני בכורי ישראל וכמו שהתירה אותם בתחלה הנה אנכי הורג את בנך בכורך. אלו הרג את בכוריהם ולא נתן לנו את ממנם היה גם גדול ודי לנו ואחרי שכפל הגם להרוג את בכוריהם ונתן לנו את ממנם להעמידנו במקום לנחלה ונתן לנו שכר עבודה שנשתעבדו בנו כמה שהבטחנו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. אם נתן לנו את ממנם במצרים ולא קרע לנו את הים היה גם גדול ודי לנו ואחרי שכפל הגם לתת לנו את ממנם במצרים וקרע לנו את הים כדי להיפרע מהם במים בדבר אשר ודו להשליך בנים ליאור ולהורישנו ביות הים שהיתה כפולה ומכופלת על ביות מצרים כמה דתימר תורי זהב נעשה לך עם נקודת הכסף ואשר קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בתרבה היה גם גדול ודי לנו. ואחרי שכפל הגם לקרוע לנו את הים ולהעבירנו בתוכו בחרבה ואע"פ שעברה עמנו ע"ז כמה דתימר ועבר בים צרה זה פסלו של מיכה ולא היינו ראויין לעבור. אם העבירנו בתוכו בתרבה ולא שיקע צרינו בתוכו היה גם גדול ודי לנו. ואחרי שכפל הגם להעבירנו בתוך הים בתרבה ולשקע צרינו בתוכו להראותינו נקמתם שהיה רואה כל אחד ואחד ממנו את גושן כשהיו מתים בתשנוק בתוך הים ושמתם על מפלתם אם שיקע צרינו בתוכו ולא סיפק צרכינו במדבר ארבעים שנה היה גם גדול ודי לנו ואחרי שכפל הגם לשקע צרינו בתוך הים ולהקיפנו מארץ פלשתים אל דרך המדבר ים סוף וסיפק לנו ארבעים שנה כל מה שהיינו צריכין כמה דתימר ידע לכתך את המדבר ומתרגמין סיפוק לך כל צורךך וכתוב זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר וכתוב שמהלך לא בלחה מעליך והגדל לא בצקה זה ארבעים שנה. בפסיקתא דרז"ה בשלח ר' אליעזר בר' שמעון שאל את ר' שמעון בר' יוסי בן לקוניא חמיו אמר ליה מה דין דכתיב שמהלך לא בלחה מעליך שמה כלי קוריות היו מוליכין עם ישראל במדבר אמר ליה ענני כבוד היו מעטפין אותן ולא היו בלין אמר ליה שמהלך לא בלחה מעליך ולא היו גדלין אמר ליה הלון הזה כל מה שהוא גדל נרחיקו גדל עמו. ולא היו צריכין תכבוסת אמר ליה ענני כבוד היו מגהיצין אותה ואל תחמה אמיטפון הזה אין מגהיצין אותו אלא באור ולא היו ריחן קשה מריח הזיעה אמר ליה מתלבלין היו בדשאי הבאר שנאמר וריח שמהלך כריח לבנון. אם ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה בשאר צרכים ולא האכילנו את הכן היה גם גדול ודי לנו. ואחרי שכפל את הגם לספק צרכינו במדבר ארבעים שנה בכל שאר צרכים ולהאכילנו את הכן ולא נתן לנו את השבת ובאכילת

המן שהיה בו כל מיני טעמים וכמה נסי נסים היו נעשים בו. אם האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת היה גם גדול ודי לנו ואחרי שכפל את הנס להאכילנו את המן ולהנחילנו את השבת שלא היה המן יורד בו והוא יום מנוחה מעין העולם הבא אם נתן לנו את השבת ולא קרבנו לפני הר סיני היתה חובה גדולה ודי לנו ואחרי שכפל את המתנה הזאת שנתן לנו את השבת ובשבת קרבנו לפני הר סיני והראנו שכונתו עין בעין והשמיענו קולו אשר לא שמע עם אחר כמונו ויחי. אם קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה הרי זו חיבה יתירה ודי לנו. ואחרי שכפל גם זאת וקרבנו לפני הר סיני במעמד עשרת הדברות ונתן לנו את התורה שש מאות ושלש עשרה מצות חוקים ומשפטים צדיקים לחיותנו בהם בזה ובבא. אם נתן לנו את התורה ולא הבניסנו לארץ ישראל הרי זו חיבה גדולה ודי לנו ואחרי שכפל גם זאת לתת לנו את התורה שבשכרה הנחילנו ארץ ישראל כמה דתימר ויתן להם ארצות ויום ועמל לאומים יירשו וכתוב בתריה בעבור ישמרו חקיו (ומצותיו) [ותורתיו] ינצורו וגו'. אם הבניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש הרי זו חיבה גדולה ודי לנו ואחרי שכפל גם זאת להבניסנו לארץ ישראל ולבנות לנו את בית המקדש זהו אוחל מועד שנתיישב בנוב וגבעון ושילה כמה דתימר ועשו לי מקדש וגו' ולא בנה לנו את בית הבחיר זה בית המקדש שבנה שלמה הוא הנקרא בית עולמים ובית הבחירה על שם אל המקום אשר יבחר ה' שאין עוד אחריה היתר לבמות היתה חיבה גדולה ודי לנו. כ"ש שעשה עבדנו כל אלה כמו שמסדר והולך מה שלא עשה עם אומה אחרת שיש לנו להדבק בדרכיו ושלא לסור מעבודתו. ואל תתמה על מה שקורא למשכן שילה בית המקדש שכן אמרו חכמים בית של אבנים מלכסה ויריעות וקרשים מלמעלה ובסדר והולך עד בנין הבית לפי שצריך לומר פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים שהיו אוכלין פסחים בלילה הזה בהלל ובשמחה כמה דתימר השיר יהיה לכם כליל התקדש ה' ושמחת לבב וגו' כל זאת הבבא פירשה אותה ר' בנמין אחי נר"ו:

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו. כמו שפירש לעשות לנו וכפל נסים גדולים ונוראים מה שלא היינו ראויין לכך והפליא עבדנו בתסדיו. בנה לנו את בית הבחירה כמו שפירשנו זה בית עולמים לכפרה על כל עונותינו שהיו תמיד של שחר מכפר על עונות של ערב ותמיד של בין הערבים מכפר על עונות של יום דאמר מר לא לן אדם בירושלים ובירו' עון שנאמר צדק ילין בה צדיק ילין בה:

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים וכו'. פי' עתה חוזר על תשובת מה נשתנה כמו שפירשתי למעלה ועל אלו שלשה דברים מצות ההגדה מיוסדת לומר בעבור זה בזמן שמונחים לפניך ואע"פ שאין בזמן הזה פסח נוהג לא סילקוהו מכל וכל מן ההגדה לפי ששאלת בן החכם מיוסדת עליו ועוד שהרי נותנים בקערה בשר וזר לפסח הכל כמפורש למעלה אך כשאומרים פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים אינו צריך להגביה אותו הבשר שבקערה לזכר הפסח כמו שצריך במצה ובמרור דאמר רבה מצה צריך להגביה מרור צריך להגביה על שם והגדת לבנך וגו' בעבור זה. בשר אינו צריך להגביה שלא יאמרו בשר זה לפסח הוא נראה כאוכל קדשים בחי' : אשר פסח. כמו אשר פסע וכן פתרון ופסחתי עליכם. ופסח ה' על הפתח. עד מה אתם פוסחים וכו' לשון קפיצה : מצה זו שאנו אוכלין כו'. כשאמר מצה זו צריך להגביה המצה כדי להראותה לכל בני המסיבה על שם בעבור זה כמו שפירשנו וכן כשאומר מרור זה אותו את המרור בידו ומגביהו : על שם שלא הפסיק בציקן של אבותינו להחמיץ כו' שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ וכל כך למאזן כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמזהב. ופי' ר' ישעיה זצ"ל אילו היו יכולין להתמזהב היו אופין אותו חמץ שפסח מצרים לא נצטוו על חמץ אלא לילה אחת והפסוק שאמר שלשת ימים תאכל מצות אינו אלא להורות ואם האמר הרי אנו אומרים מצה זו שאנו אוכלין על שום מה על שום שלא הפסיק בציקן של אבותינו להחמיץ כך פירשו מבין שהקב"ה רואה את העתיד צופה ומביט מה שעתיד להיות על כן צום מבערב על הנס על מחר : מרור זה שאנו אוכלין כו' על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים

במצרים שנאמר וימרדו את חייהם וגו'. והחזרת נקרא מרור והוא עיקר המצוה דאמר ר' שמאל בר נחמני אמר ר' יונתן למה נמשלו המצרים במרור לומר לך מה מרור זה תחלתו רך וסופו קשה אף מצרים תחלתן רך וסופן קשה פ"א היינו דכתיב אשר עבדו בהן בפרך תחלה בפה רך ולבסוף בפרך:

ובבל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שלא את אבותינו בלבד נאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל שנאמר ואותנו הוציא משם. זה מוסב על מה שאמרנו למעלה בתחילת ההגדה שאילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו מושועבדים כו' והיינו דאמר רבה צריך שיאמר ואותנו הוציא משם והוא בסוף השוכת הבן החכם לאחר פסוק עבדים היינו בפרשת ואהתנן כלומר הרי אנו בכלל כל הנסים שאילו לא יצאו הן עדיין היינו עבדים לפרעה במצרים: לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרוםם להודר לברך ולגדל ולקדש למי שעשה לנו ולאבותינו את כל האותות וכו'. פ' זה במקום שעשה נסים שהיינו חייבים לברך כמו שפירשנו בתחילת ההגדה ומסיימן ונאמר לפניו הללויה ומתחילין את ההלל ואומר אותו בשמחה ושמחה (יט) על שם השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגו'. ושנו חכמים עד היכן הוא אומר בית שמאי אומרים עד אם הבנים שמחה ובית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מים וקיימא לן הלכה בבית הלל ומנהג שאין מברכין עליו תחילה והמטעם מפושט בתשובות הגאונים ז"ל למה אין מברכין על ההלל כלילי פסחים [אע"פ] שאנו גומרים אותו לפי שחולקין אותו לשנים שעכשיו אומרים עד חלמיש למעינו מים. ועל כוס רביעי מתחילין לא לנו וגומרים אותו ואם תאמר וכי יש דבר שצריך ברכה לאחריו ואינו מעון ברכה לפניו הנה אמת ויציב אמת ואמונה ואם תאמר הרי אמרו חז"ל מברכת הפירות וברכת המצות וברכה אחרונה שבקריאת שמע דאמר ר' יוחנן אין למידין סן הכללות ואפי' במקום שנאמר בו חז"ל. ובמס' סופרים פרק י"ט משמע שהיו קוראין אותו בבית הכנסת לאחר תפילת ערבית כדרך שקורין אותו בתפלת שחרית ואו היו מברכין עליו והבי איתא התם וגומר את ההלל כל שמונת ימי חנוכה בשלש פרקים הראשונים אין משיבין ואין צריך [לומר] לשאול בשנים האחרונים שואלין מפני היראה ומשיבין מפני הכבוד ואלו הן שלש פרקים הראשונים הללו עבדי בצאת ישראל אהבתי בשנים פרקים האחרונים הללו ה' כל גוים גדוד לה' כי טוב וצריך לברך תחילתן ולקרותן בנעימה דתני ר' שמעון בן יתעזק י"ח ימים ולילה אחד בשנה יחיד גומר בהן את ההלל שמונת ימי חנוכה ושמונת ימי החג ויום טוב של עצרת ויום טוב ראשון של פסח ולילו ובגולה עשרים ואחד יום ושני לילות ומצוה סן המוכרח לקרות את ההלל בשני לילות של גלות ולברך עליהן ולאומר בנעימה לקיים מה שנאמר וגרומם שמו יחדיו וכשהוא קורא בביתו אינו צריך לברך שכבר בירך ברבים הא למדת שקריאת הלל בהגדה אינו מעונה ברכה. והרב ר' אביגדור כהן צדק נר"ו השיב לה' בניסין אחי נר"ו אמרו עליו על רבינו יצחק בר אברהם כי היה מברך על ההלל כלילי פסחים שתי ברכות לקרוא קודם הסעודה ולגמור על כוס רביעי והביא רא' לדבריו מירושלמי פרק קמא דברכות דגרסי' התם כל הברכות פותחין בהם בברוך ואם היתה ברכה הסמוכה לתכרתה אין פותחין התיב ר' ירמיה הרי גאולה פ"ה הרי גאולה הרי ברכת אשר גאלנו שאומרים כלילי פסחים הסמוכה לשל לפניו הרי גאולה וסתרין שנייא הוא דאמר ר' יוחנן הלל אם שמעה בבית הכנסת יצא פ' פעמים שאינה סמוכה כי היו רגילין לקרות הלל בבית הכנסת כשאין יודעין כולן לקרות כרתניא. בתוספתא בני העיר שאין להן מי שיקרא את ההלל נכנסין בבית הכנסת וקורין פרק ראשון וחולקין ואוכלין ושותין וחוזרין ובאין וגומרים עד סוף ואם אי אפשר להן כן גומרים את ההלל ותו פריך התם והא סופה פי למה פותח בברוך בבורא פרי הגפן אחר הגאולה אי נמי למה חזר ומברך שנית לגמור את ההלל לאחר המזון כשכא להתחיל לא לנו הלא סמוכה היא לעל הגפן שביד אחר היין ומתרין שנים הנה אמת להבא ואחת לשעבר (ס) על מה ששטה וברכת הלל על הבא ועוד נראה לפרש והא סופה קאי איהללך יש בה תמימה ואינה פותח בה בברוך ואינה סמוכה לתכירתה דקס"ד דמקשה שאינו מברך לאחר החזון

(יט) כ"ה כי איתא נסיו ונעימה וכו"ה בת"ר. (כ) כ"ה כי איתא פ"ה ע להבא לשמות חם סין וגאולה לשעבר. ר' נחמי פל כגפן לשעבר.

המון כשמתחיל לא לנו ומתרחץ שנים הנה כלומר מברך על ההלל ב' פעמים אחת לפני המון ואחת לאחר המון והוא ליה סמוכה לחברתה ותו פריך הרי נבדך פי' למה פותח בברוך בברכת הון הלא היא סמוכה לברוך שאכלנו ומתרחץ שנייא הוא שאם היו שנים אין זימון ואינה סמוכה. ותו פריך הרי הון את הכל פי' אם אכלו שלשה כאחת והוצרך אחד מהן לצאת יושב עד שאומר כל ברכת הון ויוצא לרב ששת בפרק שלשה שאכלו שזו היא ברכת הזימון וכשגמר עיסקו חזור וגומר ברכת המון ומתחיל במקום שפסק דהיינו ברכת הארץ דביון דזימנא אינה סמוכה היה ראוי לפתוח בה בברוך לעולם קשיא. ותו פריך התם פירכי אחרני ומתרחץ להו ואין צריך להאריך כאן מהא שמעינן מיהת שיטת הירושלמי שמברכין על ההלל בלילי פסחים ואין לתמוה למה חלוק מקריאת היום בברכה של אחריו שאומר יהללך ונשמת דאהלחלא דגאולה עדיפא וכתוב יספת לנוי ה' יספת לנוי נכבדת כל מה שהמקום מוסיף להם לישראל טובה וכבוד גם הם מוסיפין לקלם לפניו בדברי שבת ותהלה הכל לפי הזמן ולא מוסיבר למיכר שלפיכך אנו חייבים להודות להלל וכו' יהיה במקום ברכה צא ולמד מכל הברכות בין הכתובין במקרא בין אותן האמורין בדברי חכמים שלא נאמרו בלשון הזה אם נאמר עבר לפני אדוננו אני חייב לברך אם אינו מברך איך יצא ידי חובתו או אם יאמר אני חייב לעוברך אם אינו עושה היכן עבודתו פשוטי מילי בעלמא גניהו עד כאן השוכת הרב. ואחרי שקראו את ההלל עד חלמיש למעינינו מים סתחילין ואמרוין בא"י אמ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים כו' לפי שצריך לתתם הגאולה כדאמר' מתחיל בגנות ומסיים בשבח היא הגאולה כמו ששנינו וחותם בגאולה ר' שרפון מוסיף אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים כו' ר' עקיבה מוסיף כן ה' אלהינו יגיענו למועדים ולרגלים הבאים לקראתנו לשלום כו'. יש תמיהין והא קיימא לן דבניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל והיכי קאמר יגיענו למועדים ולרגלים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך כו' דמשמע שבעות וסוכות ומתפלל שתתא הגאולה בינתיים [והרי הוא כמו הפלת שוא] ונראה לי לפרש דרבי קאמר כשם שהגיענו הלילה הוה לאכול בו מצה ומצורין כן יגיענו [ה' אלהינו] למועדים [ולרגלים] הבאים לקראתנו [לשלום] מן המלכויות לקיים בהן המצות הראויות בזמנא ולא יעכבו עלינו כשם שאין מעכבין עלינו בזה ועוד יגיענו ויזכנו למועד הוה להיות שמחים בבנין עירך ובהידוש בית מקדשך. והנה המוכיח. ושם נאכל מן הפסחים ומן הובחים וזה לא יתכן אלא בפסח. ואחרי ר' בנימין פי' דהא דקאמר למועדים ולרגלים הבאים לקראתנו לשלום מראש השנה ויום הכיפורים והג הסוכות קאמר ואתיא כו' אליעזר דאמר במס' ראש השנה בניסן נגאלו בתשרי עתידין ליגאל ומשום הכי קאמר למועדים ולרגלים. למועדים היינו ראש השנה ויום הכיפורים שבכלל אלה מועדי ה' הם. ולרגלים היינו חג הסוכות ושמיני עצרת שגם הוא רגל בפני עצמו הוא. וצריך לתקדים ולומר ושם נאכל מן הובחים תחילה ואחר כך מן הפסחים שהרי תנינא נאכלת קודם הפסח: ונודה לך שיר חדש. פי' לפי מה שדרשו באגדת חוית לפי כשיצאו [ישראל] ממצרים ירשו כנקיבה הזאת שנוטלת עישור נכסים כך ירשו ישראל שבע אומות שהן עישור שבעים אומות לפיכך אמרו שירה בלשון נקיבה או ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת וכו' אבל לעתיד שיהו יורשין כזכר יאמרו שיר בלשון זכר. [שנאמר] מוזמר שירו לה' שיר חדש. ואל תתמה על מה שאמר שיר חדש דמשמע לעתיד ואנו צריכין לתתם בגאולת מצרים דאמר רבא קריאת ששע והלילא [חותם] גאל ישראל פי' לשעבר דצלותא גאל ישראל על העתיד ואין כאן מעין חתימה סמוך לחתימה. אין זה תימה דשם גאולה אחת היא ומשמע להבא ומשמע נמי לשעבר וחותם בא"י גאל ישראל על שם גאולה מצרים לשעבר כמו שפירשנו: ומברך על הכוס בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. ואע"פ שנשלו ידיהן בטיבול ראשון לפני קריאת ההגדה הוורין ונוטלין להם פעם שניה ומברכין על נטילת ידים כדאי' בפרק ערבי פסחים ארבריה רב הסרא לרבנא עוקבא ודרש נטל ידיו בטיבול ראשון צריך שיטול ידיו בטיבול שני. והטעם מפרש התם כיון דבעי למיכר אגדתא והלילא מסח דעתיה לפי שהידים עסקניות הם ושמא בעוד שקראו ההגדה והלל נגעו ידיו בדבר המטמאין לכך צריך לחזור וליטול שהרי יש לו לאכול פת ואי אפשר לו לאכול בידים מטואכות. וכיון שהלה הטעם בהסח הדעת אם ברור לו ששימר ידיו היטב ולא נגע בכתבי הקודש או בשאר דברים המטמאין את הידים אינו צריך לחזור וליטול ידיו שהרי ידיו טהורות מצטילה ראשונה ואם נטל

נמל אין לו לברך שמא יהיה ברכה לבטלה . ומה שאמר צריך שיטול ידיו בטיבול שני לאו משום טיבול נקט לה שהרי יש לו לאכול המצה קודם הטיבול ואין אכילת פת בלא נטילת ידים אלא מתוך שהזכיר טיבול ראשון הזכיר טיבול שני לסימנא בעלמא : נוסף [הבקי] שתי מצות מאותם הנקראות שמורים שהן בקערה אחת שלימה ואחת פרוסה ובוצע [בפרוסה] דאמר מר הבל מורים בפסח שמניח שלימה בתוך הפרוסה ובוצע מאי מעמא לחם עוני כתיב מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה . רבינו שלמה זצ"ל פ' מניח שלימה בתוך הפרוסה על שם לחם משנה ובוצע על השלימה המוציא לפי שברכת המוציא תדירה מברכין על השלימה וכן פ' רבינו גרשום זצ"ל וכן פ' רבינו שמואל זצ"ל . ובוצע ואינו אוכל עד שיבצע מן הפרוסה שתחתיה ומברך על אכילת מצה ואוכל משניהם יחד ונותן לכולם ואוכלין וצריכין להסב דאמר מר מצה צריכה הסיבה . ורבינו [חננאל] ורבינו ישעיה זצ"ל פירשו שמברכין המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלימה . ורב ר' זרחיה זצ"ל כתב בספר המאור שמברך על הפרוסה שתי ברכות המוציא ועל אכילת מצה וכן ייסד הפייש בקרובה המיוחדת לשבת הגדול של פסח ובוצע ומברך בפרוסה שתיים המוציא לחם ומצה כהלכותיה . אלא מתוך שנתנו לתת בקערה שלש מצות של שמורים הרי הם רוצים לקיים מצוה בכל אחת ואחת באחת מברכין המוציא ובאחת על אכילת מצה ובאחת כורכין מצה בחזרת לעשות זכר לפסח . ולאחר שאכלו מצה של המוציא ועל אכילת מצה כאחת בהסיבה שמאל נוסל הבקי החזרת שהוא עיקר המצוה של מרור כמו שפירשנו בתוך ההגדה ומברך עליה על אכילת מרור ומטבל בחרוסת ומשקעה שם יפה [יפה] משום קפא הוא ארס שיש לירק ויש מפרשים תולעת לפי שעכשיו בלילה שמא לא יראה אותו והתרומם הוא הרפואה שלו שמונעתו להזיק . ואוכל ממנו לכל הפחות כזית ונותן לכולן ואוכלין ואין צריך להסב דאמר מר מרור אינו צריך הסיבה והמצע לפי שהמרור זכר לעבדות וההסיבה על שם החירות וכתב רבינו שלמה זצ"ל בהלכות פסח שסידר בדין היה לברך עכשיו בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור אלא [לכך] מברכין על הירקות קודם התגדה כדי שיתמחו התינוקת על אכילת ירקות קודם הסעודה שהרי אין רגילין לאכול ירקות עד לאחר הסעודה ומתוך כך שואלין מה נשתנה ואי אפשר לברך על אכילת מרור קודם התגדה לפי שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו חכף למצה תהא ברכת מרור . ור' בנימין אחי נר"ו כתב לפיכך אין מברכין בורא פרי האדמה באכילת מרור שהרי ברכת המוציא פוטרתו מדי דהוה אשאר ירקות הבאים בתוך הסעודה שאין מעוניין ברכה לא לפנין ולא לאחרין ונהי שהפת פוטרתו מברכת הרשות כגון בורא פרי האדמה מברכת חובה דהיינו על אכילת מרור אין הפת פוטרת ולא כדברי ר' ישעיה זצ"ל שכתב לעיל גבי טיבול ראשון שירק פוטר טיבול שני מברכת בורא פרי האדמה וכן השיב הרב ר' אביגדור כהן זצ"ק (" נר"ו בשש רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל שאין מברכין בורא פרי האדמה באכילת מרור דפת פוטרתו משום דהוי דברים הרגילין לבוא מחמת הסעודה והבאים בתוך הסעודה שאין מעוניין ברכה לא לפנין ולא לאחרין ואע"פ שעכשיו הוא בא לשם מצוה בשביל זה לא יצטרך ברכה חדשה אלא על אכילת מרור בלבד ובאכילת פסח נמי לא היו מברכין ברכת שהכל מהאי מעמא דתניא בתוספתא שמברכין לאכול את הפסח וברכת שהכל לא קתני אע"ג דאכילוהו לשם מצוה ואוכלין אותו על השובע בלא פת וברכת בורא פרי האדמה דטיבול ראשון לא מהני לשני דהפסק גדול והסם הדעת יש ביניהן באגדתא והליליא ועקירת שלחן דבעל כרחן חשיבי הפסק מדברכין בורא פרי הגפן על כוס שני כמו שכתבתי וכי תימא שאני ארבעה כוסות דתיקנו רבנן כל חד וחד מצוה באנפי נפשיה הוא ראשון לקידוש שני לתגרה שני טיבולין הללו נמי תרי מילי נינהו ראשון להיכרא דתינוקת שני למצותו ולא יפטר זה את זה : לאחר שאכלו מרור כזית לכל הפחות כל אחד ואחד נוסל מצה השלישית של שמורים וחזרת וכוונת יחד ואוכלן כאחד בלי הסיבה שהרי יש בה מרור ועוד שהרי כבר אכלו המצה וצריך לברך כזית מצה עם כזית מרור לכל הפחות והמעם דתניא אמרו עליו על הלל שהיה כורכין בבת אחת ואוכלן משום שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו ואמר ר' יוחנן חלוקין עליו תביריו ועל הלל ואסיקנא השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן מברך לאכול מצה ואוכל על אכילת מרור ואוכל ולבסוף אכיל להו לתרווייהו בהרי הדדי בלא ברכה פ' לפי שכבר בירך על עניהם :

זכר למקדש בהלל. פי' שהיו אוכלין בזמן הפסח שלשתן מברכין כאחת פסח מצה ומרור ובזמן הוה שאין פסח נהג היה כורך המצה והמרור יחד לעשות זכר למקדש ואוכלין כאחת ואין צריך לטבל המרור בחרוסת כשאוכלין עם המצה לפי שהפת נמי מעביר את הארס וכן מפורש בתשובות: ואוכלין ושותין לשבוע נפשם ולאחר שאכלו ושהו כל צרכן נוספין חצי המצה הנקראת אפיקומן שהיא נאכלת במקום פסח זכר למצה הנאכלת עם הפסח דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו ואוכלין אותה בהסיבה שהרי היא במקום פסח והפסח [הוא] לשם חירות ואוכלין ממנה כוית כל אחד ואחד לכל הפחות. ואינה מעונה ברכה אע"פ שהוא מצה של חובה שהרי כבר בירכו עליה בתחלה ועוד לאחר שמילא כריסו ממנה יחזור ויברך אתמרה: ולאחר שאכלו מצת אפיקומן אינו רשאי לאכול ד"א כל הלילה כדי שלא יפוג טעם מצה טפיו. דאמר טר כשם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כך אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. ופתרון אפיקומן מפורש למעלה בשאלת החכם. וכתב אחי ר' בנימין נר"ו יש להבין מה טעם עושין מצה אפיקומן ואין עושין מרור אפיקומן והלא עניהם כתובים בפסוק אחד בדכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו. ויש לומר הואיל ואמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור מדרבנן והנאי כוותיה שמע מינה דהלכתא כוותיה הלכך עבדינן ליה למצה אפיקומן זכר לפסח שהיא מדאורייתא ולא עבדינן ליה למרור אפיקומן זכר לפסח שהרי מרור אפי' עיקר אכילתו שאנו אוכלין אותו עתה אינו אלא זכר למה שהיינו אוכלין אותו בזמן הפסח מדאורייתא ועתה אוכלין אותו מדרבנן וכיון שהוא זכר לעצמו אינו עושה זכר לאחרים. כתב רבינו שלמה זצ"ל בהלכות פסח שסידר. פעם אחת שכח רבי ולא אכל מצת אפיקומן אחר סעודתו קודם ברכת המזון ואחר כך נזכר ולא רצה להחזיר ולאכול ממנה לפי שהיה צריך לברך אחריה ולשתות מכוס של ברכה ואי אפשר לשתות בין כוס של ברכת המזון לכוס של הלל דאמרו רבנן בין הכוסות האלו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה. ואם [ולא] רצה לברך עליה בהמ"ז בלא יין לפי שהיקנו עליה כוס שלישי ונראה שהיא צריכה כוס ואפילו לאחר כוס רביעי של הלל לא רצה לאכול אותה ולברך ברכת המזון מפני שהם לא התקינו אלא ד' כוסות בלבד וכוס ה' לא התקינו והחזיק טעם בדבר זה שאין צריך לחזור ולאכול מצה לפי שסתם רוב המצות שלנו כולן עשויות כתיקון חכמים ויש בהם שימור לשם מצה והמצה שאוכל בגמר סעודתו עולה לו לשם מצה של מצות הואיל ונעשית בהם שימור לשם מצה: ולאחר שאכלו מצת אפיקומן אם אכלו בתוך סעודתו דבר מזהם או מלח נוספין ידיו ואין מברכין על נטילת ידים דמים אחרונים אינן מעונין ברכה ואם לא אכלו מלח ולא דבר מזהם אינם צריכין נטילת ידים: מוזגין כוס שלישי ומברכין עליו ברכת המזון ומזכיר יעלה ויבוא בבונה ירושלים ובשבת אומר נחמינו ואם טעה ולא הזכיר מעין המאורע חזר ואם נזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב אומר בא"י אמ"ה אשר נתן מועדים לשמחה לעמי ישראל לאות ולברית בא"י מקדש ישראל והזמנים ומברכין בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. מוזגין כוס רביעי וגומרין את ההלל בנעימה והודאה כמו ששנינו רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר ואמרי' עלה בגמרא מאי ברכת השיר רב אמר יהללך * ור' יוחנן אמר נשמת כל חי ונהניג למיעבד בתרומתו והתמין יהללך ואח"כ אומר נשמת כל חי והותמין מלך מהולל בתשבחות. וכשואמרים כוס ישועות אשא מגביה את הכוס בימינו ומוליך ומביא [על השלחן] בשמחת לבב ואח"כ אומר הללויה הללו את שם ה' כו'. ואומרים הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו דתניא [כוס] חמישי אומרים עליו הלל הגדול דברי ר' שרפון וכיון דשרי ומרי אמוראי לפירושי איזה הלל הגדול שמע מינה שצריך לאמרו ותו אמרי' למה אומרים הלל הגדול א"ר יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברום עולמים ומחלק מזונות לכל בריה אמר ר' יהושע בן לוי [הני] עשרים וששה כי לעולם [חסדו] כנגד מי כנגד עשרים וששה דורות שלא היתה בהן תורה וזו אותם הקב"ה בעבור חסדו. ומברכין בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. ונהניגן לומר דהמין ופיתין המסודרים בדברי שבת והודאה וכן ראוי לרבות בהלל ובהודאה לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו על ישראל: ובין ארבעה כוסות הללו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה. ומפורש בירושלמי למה בשביל שלא ישתכר פי' שמא ישתכר ונמצא מתבטל מכוס רביעי ומלגמור את ההלל ומקשה והלא משוכר הוא מה בין יין שבתוך המזון ליין שלאחר המזון ומשגי' יין שבתוך המזון אינו משכר יין של אחר המזון משכר וכתב רבינו ישעיה זצ"ל ואם כן בין ראשון לשני שאינו בתוך הסעודה למה כותר לשתות ויש לומר כיון שלא אכל

שבלי סדר פסח ריח הלכתי קא

עדיין ודעתו לאכול אינו יכול לשהות כל כך שישתכר ועל כן מותר : ושנו חכמים ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי רביעית אחד האנשים ואחד הנשים ואחד התינוקות . אמר רב יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות בין אלא מחלקין להן קליות ואגוזים כדי שישאלו . שהאן חי ידי יין יצא ידי חירות לא יצא ומסתבר דין שלנו ידי חירות נמי יצא שהרי אינו כל כך חזק דלירדי על חד תלת מיא כיין שלהם א"כ הוי כמוג . שתאן בבת אתה אמר רבא ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא . כתבו הגאונים זצ"ל אם הוא בספינה או במקום שאין בו יין ויש שם צמקים ישירה ענבים או צמקין במים ודיו ודוקא צמקים דאיה בהו קיוהא אבל לית בהו קיוהא לא . וארבעה כוסות הללו אין בהם משום זוגות דאמר רב נחמן בר יצחק ליל שמורים כתיב לילה המשומר ובא מן המזיקין . רבא אמר כוס של ברכה מצטרף לסוכה ואינו מצטרף לרעה . רבינא אמר כל חד וחד מצוה באנפי נפשיה היא וארבעה כוסות הללו מברכין על [כל] כוס וכוס בורא פרי הגפן דכל חד וחד מצוה באנפי נפשיה היא . וכן מצאתי בפסקי של הגאונים זצ"ל אך בעל הרברות כתב שאין מברכין בורא פרי הגפן אלא בכוס של קידוש ובכוס של ברכת המזון והדין סברא לרב כהן צדק ורב יוסף בר רב עמרם [גאון] זצ"ל קמאי דקמאי . אבל על הגפן לא מברכין אלא בכוס אחרון וכן אמר רב האי גאון זצ"ל דלא מברכין על הגפן אלא בכוס אחרון וכ"כ ר' בנימין אחי נר"ו דלא מברכין אלא בכוס אחרון דברכת המזון פושרת יין שלפני הסעודה ושבתוך הסעודה מברכה של אחריתו וכוס רביעי פושר כוס של ברכת המזון מברכה שלאחריו אבל לענין ברכה שלפניהן על כולן מברכין בורא פרי הגפן שבין שכל אחד ואחד מעין שירה בפני עצמו ואין ראוי לומר שירה בלא ברכה כדכתיב ויברכו שם בכבוד ומרום על כל ברכה ותהלה על כל תהלה [ותהלה] תן לו ברכה . ורבינו יצחק פאסי זצ"ל כתב איכא מאן דאמר לא מברכין על הגפן אלא לבסוף ואיכא מאן דאמר דמברכין בתר תרי כסי דמקמי סעודה ובתר תרי כסי דבתר סעודה והדין מעמא בתרא מעמא דמסתבר הוא ששיר דמי למיעבד הכי אבל לברך בורא פרי הגפן מברכין על כל כוס וכוס . ורבינו שלמה זצ"ל כתב בהלכות הפסח שסידר שצריך לברך על הגפן על כל כוס וכוס מאי מעמא כל חד וחד מצוה באנפיה נפשיה הוא וכן כתב גם רבינו ישעיה זצ"ל שמברכין על הגפן על כל כוס וכוס וכן נראה בעיני דכיון דכל חד וחד מצוה באנפיה נפשיה הוא הילכך כל חד וחד מעין בורא פרי הגפן וכיון דכל אחד ואחד מעין בורא פרי הגפן לפניו מעין על הגפן לאחריו [ומה שאמרנו שכל אחד מעין על הגפן לאחריו] דוקא כוס ראשון של קידוש ושני כוסות האחרונים אבל כוס שני של הגדה שאחריו בוצע להמציא ואוכל ושוהה בתוך סעודתו אין מברכין אחריו על הגפן שאם כן היה צריך לחזור ולברך על היין שבתוך הסעודה . ודבר זה אינו מירי דהוה אכוס קידוש של שבתות ושאר ימים טובים שכוס קידוש פושר את היין שבתוך הסעודה מברכה שלפניו . ומיהו [לפני] דרבי רבינו שלמה זצ"ל ויתר המפרשים דסברי דאין ברכת הבזון פושרת את היין שבתוך הסעודה מברכה על הגפן (כא) דאם ברכה אחת מעין שלש פושרת את היין שבתוך הסעודה שלש ברכות עצמן לא כל שכן א"כ כולן מעונין על הגפן חוץ מכוס שני של הגדה ובכר כתבתי מעמך וראויותיהן וסברתיהן בזה בערות סדר הברכות הלכה קמ"ח :

והרצוה לקדש בפסח ולעשות כל הסדר בבית חבירו שאינו בקי [הרי] הוא רשאי בכך [לפני] שכן אמרו חכמים כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא ואיבעיא לן ברכת הלחם של מצה וברכת היין של קידוש היום (כג) אע"פ שיצא מוציא וכשם שמוציאו בברכת הלחם של מצה כך מוציאו בברכת מרור דהר מעמא הוא . מיהו כל הירקות של מיכול ראשון יש להסתפק שאינן אלא מפני התינוקות שישאלו או שמא כיון דרבנן תקנוהו כן כוה מוציאין דכל דתקינו רבנן כעין דאורייתא תקין וה"ה דבקריאת הגדה וההלל יכול להוציאן בקריאתו ויוציאן ידי חובתן כמו ששנינו בפרק לולב הגזול מי שהיה עבד [או] אשה או קטן מקרא אותו עונה אחריו מה שהן אומרים ותהא מאירה לו ואם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה וכשם שבקריאת הגדה וההלל מוציאן ידי חובתן כך מוציאו בברכה היין מעמך שבין שהן מעונין כוס דיון אחד אבל בבהמ"ז [אינו] מוציאן ידי חובתו וספרש מעמא בירושלמי שנייא ברכת המזון דכתיב ואכלת ושבעת וברכת מי שאכל הוא יברך הלכך אם למירין כולן

(כד) כ"כ ב' טוסף א"כ צריך לנכך על הגפן לאחז הסעודה קודם שינכך נכמת המזון ולפי דכתיב ר' שמואל זצ"ל ויתר המפרשים דקמאי כטוס דהמ"ז פושרת את היין מעמך הסעודה מברכה על הגפן . וכ"ה עכ"ל הקדמ . (כז) כ"כ ב' טוסף מהו פ' לפי שכן נתיב וכל ישתלח פרכין זה כזה ואוקימנא כדכמת הלחם של מצה וכדכמת היין של קידוש היום :

כולן ברכת המזון יכול לקדש ולעשות כל הסדר בכמה בתים: כיצד הולך ומקדש בבית ראובן ועושה לשם של הסדר שלפני הסעודה וכן יושבין וגומרין סעודתן והוא הולך ומקדש בבית שמעון ועושה לשם כל הסדר שלפני הסעודה כמשפט הראשון וכן יושבין וגומרין סעודתן והוא הולך ומקדש בבית לוי ועושה לשם כל הסדר כמשפט הראשון וכן הולך ועושה כל הסדר בכל הבתים שירצה וחוזר בבית ראובן ומברך ראובן לעצמו ברכת המזון והבקי גומר לפניו את ההלל ומברך על כוס רביעי. והולך לו בבית שמעון ומברך שמעון בעצמו ברכת המזון והבקי גומר לפניו את ההלל כמשפט הראשון וכן הולך ועושה כל הסדר בכל הבתים הראשונים והוא אינו טועם בבית אחד מהם לא בתחלה ולא בסוף אלא טועם בביתו ועושה כל הסדר בביתו או בתחילה או בסוף שהרי אינו רשאי למעום אחר מצת אפיקומן ואין לו להוסיף על ד' כוסות וכן נמצא בדברי הגאונים ז"ל ובהלכות גדולות: ושני לילות הראשונים של פסח דינם שוה בכל סדר חובת ההגדה וארבעה כוסות. ועל זה נשאלה שאילה לפני הגאונים זצ"ל אמור רבנן בלילי פסחים בתר ברכת מזונא אסור ליה למישתי מידי אלא מיא בלילי תנינא דפסחא בתר דקדיש ואכיל ושתי ומברך ברכת המזון וגמר הלילא מהו למשתי חמרא ומיכל כל מאי דבעי מי אמרינן חיובא דפסח חד ליליא הוא והא גמרינן כל מילי דפסחא בליליא קמא בליליא תנינא פסק ליה כל חיובא דפסחא הילכך שרי או דילמא עבדינן כליליא קמא מה ליליא קמא אסור אף ליליא תנינא [אסור] והשיבו כך ראינו שמהדרין מן המהדרין נוהגין ליל שני כראשון ואין אוכלין אחר ברכת המזון כלל ואין שותין אלא כוס שאמר עליו את ההלל מאי טעמא חישינן לספיקא דאמרינן ספק חמשה עשר ספק ששה עשר הוא ואנן כל בני הישיבה והמהדרין שבישראל נוהגין ליל שני כליל ראשון לכל דבריו זכר לפסח. אבל מי שרוצה לאכול ולשתות בליל שני אחר ברכת המזון ואחר יהלוק אוכל ושותה ואין עליו כלום. אבל נמצא מוציא עצמו מכלל המהדרין ועובר על דברי חכמים שאמרו לעולם לא יוציא אדם עצמו מן הכלל. ונראה בעיני הרעת שאין להקל בדבר לשנות בין לילה ראשון לליל שני שלאחר שעשינוהו קודש איך נעשהו כחול ובין לילה ראשון ובין ליל שני שניהם אסור למעום כלום בהם לאחר כוס רביעי. ובעל הדברות זצ"ל כתב דאין עניו בין מים ליין שכשם שמותר לשתות מים כל הלילה כן מותר לשתות יין כל הלילה ומה שאמרנו שאין מפטירין אחר מצה אפיקומן במיני מאכל קאמר ולא במיני משתה:

הנה ביארנו בדרך ארוכה וקצרה למטיבי לכת

סדר חובת ליל שמורים. באכילת מצה ומרורים. וארבעה כוסות הנבחרים. להסיבת בני חורים. ומצות ההגדה לנערים. לרשע וחכם מדרים. ותם ופתי להערים. בקריאת הלל ושירים. וללמדם ספר ולשון כשרים.

[ריט] דין סדר תפלה וקריאת התורה וסדר ההפטרות של כל ימי הפסח.

בשני ימים טובים של פסח מתפללין שבע ותחתין מקדש ישראל והזמנים (כ): ואע"פ שאין תחתין בשתים הא איתמר עלה הויז מוז שאי אפשר לחתום בענין אחר. וליל שבת ויום טוב אין מוכיחין של יום טוב בברכה אחת מעין שבע שאילמלא שבת אין שליח צבור יורד לפני התיבה ערבית וכל [שאר] ימים טובים דינם שוה בזה ובשני ימים טובים הראשונים של פסח קורין הלל גמור ומברכין עליו לגמור את ההלל. ושאר ימי הפסח קורין את ההלל בדילול ומברכין עליו לקרוא את ההלל. וקורין בתורה חמשה בני אדם ואם הוא שבת קורין שבעה והוא לך סדר קריאות וההפטרות של כל ימי הפסח. ביום ראשון של פסח קורין בפרשת בא אל פרעה משכו וקחו לכם עד על צבאותם. ורבינו גרשום זצ"ל פ' וכתב בפירושו שמהחליץ מהתורש הזה לכם עד על צבאותם ואין מנהג כן ודי לנו בו בקריאת פרשת התורש. ומפטיר קורא בספר תורה אחר בפסוקין של מוספין בפרשת פנחס ובחודש הראשון עד סוף הענין ומפטיר בפסח לגלגל ביהושע בעת ההיא אמר ה' אל יהושע עשה לך הרבות צורים עד אין יוצא ואין בא. ביום טוב שני קורין בפרשת אמור אל הכהנים שור או בשב או עז עד וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל ומפטיר קורא בפסוקין של מוסף כאתמול ומפטיר

ומפמיר קורא בפסח יאשיהו במלכים ויצו המלך עד וימליכו אותו תחת אביו. יום שלישי של פסח שהיה יום ראשון לחולו של מועד קורין שלשה בפרשת בא אל פרעה קדש לי עד סוף הפרשה ורביעי קורא בספר תורה אחר בפסוקין של מוספין ומתחיל והקרבנים. יום רביעי של פסח שהוא יום שני לחולו של מועד קורין שלשה בפרשת ואלה המשפטים אם כסף תלוה עד לא תבשל גדי בחלב אמו ורביעי קורא והקרבנים. יום חמישי של פסח שהוא יום שלישי של חולו של מועד קורין ג' בפרשת כי השא פסל לך עד לא תבשל גדי בחלב אמו ורביעי קורא והקרבנים. יום ששי של פסח שהוא יום רביעי לחולו של מועד קורין ג' בפרשת בהעלותך במדבר סיני ויעשו בני ישראל את הפסח במעדרו עד לגר ולאזרח הארץ ורביעי קורא והקרבנים. יום שביעי של פסח הוא יום הראשון של ימים טובים האחרונים קורין ה' בפרשת ויהי בשלח וכל השירה עד כי אני ה' רופאך שהדי בו ביום עכרו בני ישראל את הים ומפמיר קורא והקרבנים. ומפמיר בנביא בשמואל ויברך דוד כל השירה כולה שירה כנגד שירה. ויום שמיני של פסח הוא יום אחרון של פסח קורין ה' בפרשת ראה אנכי כל הבכור עד סוף הפרשה ומפמיר קורא והקרבנים. ומפמיר בישעיה עוד היום בנוב לעמוד עד כי גרול בקרבך קרש ישראל שהרי נאמר שם ויצא חומר מצוע ישי ונחה עליו רוח ה' וכל אותה הנבואה של נאולה אחרונה והיא עתידה להיות בפסח ויש שם מפלאת מנחריב מסעף פורה במערצה ובליול פסח היתה. בו ביום [אומרין שבתות אין כמך ובו ביום] פוסקין נרבות לשלש פעמים על שם שלש פעמים בשנה יראה כל וזכור וגו' איש במתנת ידו. וסימן לסדר המקראות. משך. תורא. קדש. בכספא. פסל. במדברא. שלח. בוכרא. וסימן זה נקרא כתיקנו כשחל פסח ביום שבת או ביום ראשון או ביום שלישי אבל כשחל פסח בחמישי בשבת משנין הסדר הזה לפי שצריכין לקרות בשבת של חולו של מועד פסל לך ומתחילין ראה אתה אומר אלי לפי שהקוראים הם ז' דאמר רב תנן ב"ר אבא שבת שחלה בחולו של מועד בין בניסן בין בתשרי קורין ראה אתה ומפמיר קורא והקרבנים. ומפמיר בנביא ביחזקאל היתה עלי יד ה' עד דברתי ועשיתי נאום ה'. ושאלו לפני רבינו האבי גאון זצ"ל מה ענין למתים שהחיה יחזקאל בפסח ולענין נוג ומנוג בחג (זו) ולפי חרנום ירושלמי של פסוק ויהי בשלח משמע שמיתי יחזקאל היו משבט אפרים שיצאו מצרים מלפני הקץ ונכעלו בדכתיב בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב ודומה קצת שהוא מעין המאורע וכן מפורש בברייתא דר' אליעזר ולמחר ביום ראשון חוזרין וקורין קדש לי וביום שני קורין אם כסף תלוה את עמי וביום שלישי קורין במדבר סיני ויעשו בני ישראל את הפסח במעדרו וראיה לדבר ימוטו ידחה וסימן הקריאות לפי הסדר הזה. משך. תורא. פסל. קודשא. בכספא. במדברא. שלח. בוכרא. ויש שנהנו לקרות משך תורא פסל במדברא קדש בכספא שלח בוכרא. ואינו נראה לעשות כך וראיה לדבר ימוטו [ידחה] ובעבור יום אחד לא נשנה סדר כל הימים. ובכל הימים של חולו של מועד מתפללין כמסוף אתה בחרתנו כמו ביום טוב עצמו אבל בערבית שחרית ומנחה מתפלל של חול ומזכירין יעלה ויבא בעבודה. ואם מעה ולא הזכיר חוזר לראש וכן שבת של חולו של מועד ערבית שחרית ומנחה מתפלל כסדר שאר שבתות ומזכיר יעלה ויבא בעבודה ואין מזכיר בה של שבת שאין זוכר בשבת אלא בברכה רביעית בלבד אבל בעבודה אין זכר לשבת כלל. וכן הוכחתי בערוגת ראש חדש הלכה קע"ח. ומצאתי ברברי הגאונים ז"ל בלילי שבת בחולו של מועד בתפלת ערבית שכח מורי לומר ומאהבתך ואמר אתה בחרתנו גם לא הזכיר יעלה ויבא בעבודה וראיתיו שלא חזר להתפלל ואמר כיון שהזכיר מיום טוב ושבת אע"פ שלא אמר יעלה ויבא בעבודה אינו צריך לחזור ולהתפלל. ועוד מצאתי שבת של חולו של מועד שכתב ר' לומר ישמח משה ואמר אתה בחרתנו והזכיר גם של שבת ואמר שאינו צריך לחזור ולהתפלל ובמוצאי יום טוב בין לחולו של מועד בין לחול גמור מתפללין אתה הברדלת ומבדילין על הכוס בלא נר ובשמים. במוצאי שבת ליו"ט מתפללין אתה בחרתנו ואמר מרגניתא דרב ושמואל והודיעינו משפטי צדקך כו'. על הכוס אומר יקנה"ז כמו שפירשנו עם סדר ההגדה: